

de Bernat Aalball, instituïda a l'església de Sant Miquel d'Alcover per Mateu Cervera (1326).

Les capellanies de Reus són la de Francesc Riba (1307), la de Berenguer Mir (1338), la de Solzina (1339), la del rector d'Ulldemolins (1339) i la que fou instituïda per Bartomeu Mir (1342). A més hi ha constància d'un sots-establiment en el que consten com a senyors directes els sagristans de l'església de Reus, que van establir al seu moment un tros de terra amb oliveres a Arnau Bonet per al manteniment d'un sacerdot per a dir una missa diària per l'ànima de Ramon Ferrer (1311)²¹⁴.

Les almoines ens posen en consonància no només amb la caritat sinó també amb la salvació de l'ànima, qüestió que es fa més evident en el cas d'un sots-establiment en el que el senyor directe és l'ànima de Bernat Bertran, i el cens que es paga actualment és per a donar pa cuit als pobres²¹⁵. I també es relaciona amb els mitjans de subsistència amb què comptava l'Hospital de Sant Joan de Reus, que

---

²¹⁴ AHCR, Reus 5, f. 50 v. 1311, març, 7. Per aquest tros de terra n'Arnau Bonet paga actualment un cens de 8 sous per Nadal. Ara el sots-estableix a Pere Pasqual, de Castellvell, amb un cens de 5 sous per la mateixa data.

²¹⁵ AHCR, Reus 7. 1314, maig, 2. El sots-establiment l'atorga Guillem Solzina, físic. Es tracta d'un tros de terra pel que paga un cens de 10 sous per Nadal, i fa constar que el té per l'ànima del difunt Bernat Bertran. A més diu que ha de ser per a construir-hi cases. L'emfiteuta en aquest cas és Maria, muller del difunt Guillem Macip, de Prades, i haurà de pagar un cens de 4 sous, també per Nadal. AHCR, Reus 27. 1345, gener, 7. L'atorgant és Guillem Ferrer, botxí de Reus, que actua juntament amb la seva muller Raimunda. Reconeix que té el pati de cases que ara sots-estableix per l'almoïna instituïda pel difunt Mateu Roca i pel qual paga un cens de 10 sous per Nadal.

es nodria, com tantes altres institucions, dels censos emfitèutics i de tot el que li podien aportar els drets que tenia per motius d'algun sots-establiment²¹⁶.

Altres senyors directes dels sots-establiments són el rei²¹⁷, l'Infant Pere²¹⁸, o la dominació comuna²¹⁹ a Alcover. Cal dir també que aquests dos senyors, juntament amb el preposit de Tarragona, ostenten el domini directe del forn d'Alcover, una part del qual és objecte d'un sots-establiment atorgat per Pere Esteve a Pere Salzes. S'estipula un cens d'una quartera de forment, de seixa bona, per la Circumsició del Senyor. El cens que paga Esteve als tres senyors és de 10 sous pagadors en diversos terminis²²⁰. De fet el forn era un dels elements sobre els que els senyors de la vila hi tenien uns drets reservats, juntament amb els molins i la justícia²²¹. Del forn n'extreien censos l'arquebisbe, senyor eminent de la vila, el rei i possiblement el paborde²²².

---

²¹⁶ AHCR, Reus 8. 1318, setembre, 8. L'atorgant és Pere Valsei juntament amb la seva muller Sibil·la. Ara sots-estableixen un tros de terra que forma part d'aquell que tenen per l'Hospital de Reus, amb un cens de 9 sous i 4 diners per Nadal. El nou emfiteuta, Arnau Esteve de Reus, haurà de pagar un cens de 10 sous per la mateixa data.

²¹⁷ AHAT, Alcover 128, f. 24 v. 1327, octubre, 9. Bernat Veciana i la seva muller Maria sots-estableixen un tros de vinya que tenen pel rei amb un cens de 2 sous i 7 diners per Nadal. El nou emfiteuta, Bernat Cuclés, del lloc del Burguet, haurà de pagar un cens de 5 sous i 5 diners també en el mateix termini.

²¹⁸ AHAT, Alcover 139, f. 144. 1346, novembre, 1. Ramon Girona i la seva muller Raimunda, ara senyors intermedis, estableixen un tros de terra a Guillem Girona amb un cens de 5 sous per Sant Miquel. El tros de terra el tenen per l'infant Pere amb diversos censos (no diu quins).

²¹⁹ AHAT, Alcover 130, f. 55. 1331, abril, 5. Joan Aalball i la seva muller Guillema sots-estableixen un tros de vinya que tenen per la dominació comuna del Milà, i que també tenen pels hereus de Pere Mascarell, amb un cert cens. L'emfiteuta és Ramon Erimbau i haurà de pagar 5 sous de cens per la festa de Sant Maties. AHAT, Alcover 141, f. 141 v.-142. 1350, gener, 5. Constantí Alemany sots-estableix un tros de terra que té per la dominació comuna del Milà. L'emfiteuta és Bernat Aimar i pagarà 3 sous censals per Nadal.

²²⁰ AHAT, Alcover 139, f. 80. 1346, gener, 4. L'arquebisbe de Tarragona, senyor eminent i directe de la vila, obtenia censos del forn nou, així com també n'obtenia el rei.

A Reus tornem a tenir un elenc més complet que no pas a Alcover, si bé no hi trobem senyories jurisdiccionals, donat que el senyor de la vila era el Cambrer, que ja hem citat més amunt. No obstant es dibuixa tota una xarxa de senyors intermedis que d'alguna manera entraven a formar part d'aquesta dinàmica feudal en la que es desenvolupa l'emfiteusi a la Baixa Edat Mitjana. Alguns d'aquests nous senyors destaquen pel nombre de vegades que apareixen en els sots-establiments, essent els més anomenats en Pere Carabacer (1318, 1333 i 1343), Guillem Ginyet(1329, 1330, 1333 i 1344) i Mateu Guiu (1331, 1338, 1339 i 1342), tot i que sobresurt pel seu nom més que per les ocasions en que consta, micer Bernat d'Olzinelles²²³. Altres senyors són Joan Guanesch²²⁴, Simó de Bell.lloc, Blanca Calvona, els hereus de Pere de Casa, de Mallorca, Bernat Desprats, en Bernat de Requesens de Tarragona, i Guillem Robert, ciutadà de Mallorca.

Referent als béns immobles presents en aquests sots-establiments gairebé tots són peces de terra de diferents extensions i amb diferents tipus de conreu.

---

²²¹ Francesc CORTIELLA I ÒDENA, "Alcover medieval", a *Alcover, estat de la qüestió*, Alcover, 1987, p.59.

²²² *Cfr.* Ezequiel GORT JUANPERE, "Alcover medieval", *op.cit.*, p. 64-66. Sobre la influència de les Muntanyes de Prades a Alcover i el paper de l'infant Pere, veure p.66 i 72-76.

²²³ AHCR, Reus 19. 1333, abril, 29. Bernat Giner, fill del difunt Bernat Giner, juntament amb la seva muller Raimunda, atorga un sots-establiment a favor de Bernat Roig. La cosa establerta són 4 quarterades de terra amb un cens de 24 sous per Sant Miquel, immoble que diu que tenen per Bernat d'olzinelles amb un cert cens.

²²⁴ Pertanyia a un dels llinatges importants de la ciutat de Tarragona a la Baixa Edat Mitjana. Joan, l'any 1309, va comprar un petit subfeu anomenat La Plana, al terme d'Alcover. *Cfr.* Josep M. RECASENS I COMES, *La ciutat de Tarragona...*, *op.cit.*, p.107-108.

Només tenim, a Alcover, mig molí a l'any 1280²²⁵, un pati de cases al 1302 i un altre al 1304²²⁶; una casa amb corral al 1308²²⁷ i una altra al 1350; també hi ha dues cases els anys 1329 i 1350²²⁸. Hi consta també mig cantó del forn, del que parlem més endavant en referir-nos als senyors directes que consten en els sots-establiments.

Els immobles que trobem en els sots-establiments de Reus segueixen la mateixa tendència que a Alcover, tot i que destaquen dos contractes que tenen com a objecte un mas²²⁹. Hi ha també cases²³⁰, algunes de les quals inclouen corrals²³¹. Una d'aquestes presenta un element interessant a destacar. Es tracta de dues cases amb corral que Bernat de Bellvehí i la seva muller Raimunda tenen per la muller

---

²²⁵ AHAT, Alcover 5, f. 46 v.-47. 1280, febrer, 5.

²²⁶ AHAT, Alcover 115, f. 19. 1302, juliol, 30. Els atorgants el tenen per na Galtera amb un cens de 4 sous, i el sots-estableixen *ad meliorandum et ad edificandum*. AHAT, Alcover 115. 1304, gener, 8. El tenen per Bernat d'Església amb un cens de 2 sous per Nadal.

²²⁷ AHAT, Alcover 116.2 1308, març, 1. La tenen per Tomàs de Vallmoll. AHAT, Alcover 141, f. 142. 1350, gener, 5. Ho tenen per Llorenç d'Agraç.

²²⁸ AHAT, Alcover 129, f. 26. 1329, octubre, 4. La tenen per Borràs de Puig amb un cens de 4 sous. Li imposa la condició de millora. AHAT, Alcover 141, f. 143 v. És una casa que Mansilia, muller del difunt Bernat Castelló té per la dominació comuna amb un cens de 6 sous i que ara sots-estableix.

²²⁹ AHCR, Reus 4, f. 27 v. 1301, setembre, 3. És un mas que Bernat d'Om té pel preposít amb un cert cens, i ara sots-estableix a Arnau Martí de Tarragona amb una part alíquota de les collites, concretament la sisena part. AHCR, Reus 10, f. 76 v. 1322, maig, 24. Bernenguer Ermengol i la seva muller Maria sots-estableixen un mas i honor que tene per l'arquebisbe amb un cens de dues quarteres de forment i quatre quarteres i mitja d'ordi, pagadores per Sant Pere i Sant Feliu, sempre segons la mesura de Tarragona. Ara estipulen un cens d'una lliura de cera per la mateixa data, que haurà de pagar el nou emfiteuta en Gerard Ermengol, de Vila-seca.

²³⁰ AHCR, Reus 27. 1345, gener, 10. És una casa que té Mateu Guiu pel Cambrer amb un cens de 2 sous per Santa Maria d'Agost. Ara estipula un cens de 10 sous per Nadal, i l'emfiteuta és Bernat Salvat, perpunter de Reus.

del difunt Pere Carabacer, de Tarragona, amb un cens de 2 sous i 6 diners per Sant Joan. El cens que imposen a Pere Ocell i la seva muller Joana, els nous emfiteutes, augmenta considerablement, fins als 18 sous per Nadal²³². Però al cap de pocs dies hi ha en el mateix manual un nou sots-establiment. Aquesta vegada es tracta de Pere Ocell qui, juntament amb la seva muller Joana sots-estableix una casa que tenen per la muller del difunt Pere Carabacer i per la que paguen 2 sous de cens per Sant Joan. Etipulen un nou cens de 9 sous pagadors per Nadal i el nou emfiteuta és en Pere Barceló i la seva muller Arsenda²³³. Els instruments diuen tan poques dades que no ens permeten saber res més. Fins i tot no podem saber si es tracta del mateix immoble que fou establert uns dies abans. Al costat d'aquest tipus d'immobles hi ha també patis per a construir-hi cases, dels que en localitzem un l'any 1321²³⁴ i dos al 1345²³⁵.

Un cop s'han enumerat totes les condicions del contracte, que no varien respecte els establiments, i s'ha estipulat el cens i el termini que hauran de pagar

---

²³¹ AHCR, Reus 11. 1324, gener, 16. Xiprer Gerard té la casa per la capella instituïda per arnau Solzina amb un cens de 6 sous per Nadal. El nou emfiteuta és en Domènec Nicolau, i pagarà 10 sous per Nadal. AHCR, Reus 24. 1343, gener 23.

²³² AHCR, Reus 24. 1343, gener, 23.

²³³ AHCR, Reus 24. 1343, gener, 27.

²³⁴ AHCR, Reus 10, f. 34 v. 1321, novembre, 30. En Pericó Montroig i la seva muller Tecla sots-estableixen a Pere Cànoves, un pati *domorum, ad edificandum*. Diu que el tenen per la muller de Domènec Carabacer de Tarragona amb un cert cens. El nou cens que es determina amb aquest nou contracte és de 8 sous per Nadal.

²³⁵ AHCR, Reus 27. 1345, gener, 7. És una casa que els atorgants, en Guillem Ferrer, botxí de Reus i la seva muller Raimunda, tenen per l'almoïna instituïda pel difunt Mateu Roca. AHCR, Reus 27. 1345, febre, 3. Guillemona, muller del difunt Arnau deMarca, juntament amb el seu fill Francesc de Marca, major de 20 anys, sots-estableix un pati *ad edificandum*, a Pere Marcó. El tenen, juntament amb altres possessions, per Berenguer Bertran amb un cens, i ara n'imposen un de 5 sous per Nadal.

els nous emfiteutes, hi ha encara un altre element característic dels sots-establiments. En relació amb el fet de que hom hi fa constar el noms dels senyors directes dels immobles s'inclouen clàusules reservatives. Aquestes sempre diuen que es reserven els drets dels senyors directes, tornant a repetir els seus noms dins de l'instrument. Al gunes apareixen simplement insinuades mitjançant la coneguda etceteració, deixant per a l'instrument redactat *in mundum* la redacció sencera de la clàusula: *salvo iure etc*²³⁶. Aquest és potser un cas extrem, dels molts que abunden en els manuals, però hi ha casos en els que es diu quelcom més: *salvo iure, censu, dominio, fatica et laudimio ipsorum* (són els sagristans de l'església de Reus, però no en diu el nom) *et salvo censu et iure emphiteotico mei et meorum et ecclesie Terracone*²³⁷. Aquest és un exemple de com s'enllacen els tres tipus de clàusules reservatives que trobem en els establiments i els sots-establiments que són les que reserven els drets del senyor directe, les del senyor intermedi i, quan hom cita l'arquebisbe o l'Església de Tarragona, el senyor eminent. Models d'aquesta clàusula ja en trobem en el primers sots-establiments de l'any 1279 a Alcover.

*-Salva fidelitate domini archiepiscopi etc. Et salvo omni iure predicti Raimundi Riquelme. Salvo omni iuro suo et suorum in omnibus*²³⁸.

*-Salva fidelitate domini archiepiscopi etc*²³⁹.

---

²³⁶ AHCR, Reus 2, f. 64. 1307, agost, 9.

²³⁷ AHCR, Reus 5, f. 50 v. 1311, març, 7.

²³⁸ AHAT, Alcover 5, f. 38. 1279, octubre, 13.

²³⁹ AHAT, Alcover 5, f. 46-47 v. 1279, novembre, 7.

Però aquestes clàusules es van fent més complexes a mesura que avança el temps, i observem com són més completes i complexes a Alcover que no pas a Reus. Costa de trobar la causa d'aquestes diferències, que als nostres ulls es presenten com una curiositat a tenir en compte. Tal vegada pot ser que la complexitat de la senyoria alcoverenca i les diverses jurisdiccions faci que a les clàusules reservatives dels senyors directes o intermedis en els sots-establiments s'hi afegeixin les dels senyors eminents. Així, es diu *Salvo omni iure dicti domini prepositi et suorum successorum et vestris in perpetuum sub tali conditione quod ipsam medietatem pro vobis etc*²⁴⁰.

*-Salva fidelitate et laudimio dicto domino preposito et salvo vobis etc. dicto censu etc. iure etc*²⁴¹.

*-Salva fidelitate etc. Et salvo iure, dominio, fatica, emperamentum et census mei, etc. Et salvo laudimio dicti domini prepositi etc*²⁴².

*-Salvo censum, iure, dominio, laudimio et faticha dicti infirmarium. Et salvo iure et censo emphiteotico meo et meorum*²⁴³.

Més complet és aquest altre exemple: *salvo iure in omnibus dicti Arnaldi de Barberano etc. Et salvo dictus census et iure emphiteotico nostro etc*²⁴⁴.

---

²⁴⁰ AHAT, Alcover 5, f. 76 v. 1280, febrer, 5.

²⁴¹ AHAT, Alcover 127, f. 38. 1325, novembre, 28.

²⁴² AHAT, Alcover 128, f. 31. 1327, novembre, 26.

²⁴³ AHCR, Reus 8. 1318, juliol, 29. És un sots-establiment d'un tros de terra que tenen per l'infermer de Tarragona.

²⁴⁴ AHCR, Reus 10, f. 2-2v. 1321, juliol, 3. Arsenda, muller del difunt Pere de Bages diu que té el tros de vinya que ara sots-estableix, per Arnau de Barberà, amb un cert cens.

-Salva fidelitate ecclesie Terrachone. Et salvo dicto censu et emperamentum dominioque directo, faticha, laudimio et emperamentum. Salva dicta quarteria ordeï de censu²⁴⁵.

-Salva tunc fidelitate ecclesie Terrachone. Et salvo dictu censu et dominioque directo, faticham, laudimio et emperamentum dicte capelle et capellanie eiusdem qui etc²⁴⁶.

-Salva. Et salvo dicte capellanie cum dicto censu, cum laudimio, faticham et emperamentum. Et salvo nobis et nostris dicto censum et emperamentum etc²⁴⁷.

Si per un costat els emfiteutes que estableixen una cosa a un altre, esdevenint per això senyors intermedis, deixen salvats els diversos drets que hom té sobre l'immoble, també inclouen clàusules en les que s'indica el dret de fadiga, que gairebé sempre és de 10 dies excepte en dos casos que hem localitzat a Reus. El primer exemple es tracta de Raimunda, muller del difunt Pere Isern que, juntament amb el seu fill Guillem Isern, estableix un tros de terra a Berenguer Mir i Guillem Marcó, de Reus²⁴⁸. L'altre cas és el de Berenguer Ermengol i la seva muller Maria, que estableixen un mas amb honor que tenen a Salou a Gerard Ermengol, de Vila-seca²⁴⁹.

---

²⁴⁵ AHCR, Reus 2. 1339, gener, 2. Bernat Sabater i la seva muller Arsenda tenen un tros de terra per Bernat Desprats i pel qual paguen un cens de 8 sous per Nadal, a més d'un quartera d'ordi. A l'hora de sots-establir aquest immoble estipulen el mateix cens, que haurà de pagar el nou emfiteuta Berenguer Becart.

²⁴⁶ AHCR, Reus 23. 1342, juliol, 11. Es tracta de mig hort el senyor directe del qual és la capellania instituïda a Reus per Bartomeu Mir.

²⁴⁷ AHCR, Reus 27. 1345, gener, 7.

²⁴⁸ AHCR, Reus 8. 1318, octubre, 12. El tenen, juntament amb un altre tros, pel prepòsit de Tarragona, amb un cens de 27 sous. Ara dgerminen un cens de 28 sous per Sant Miquel, a més dobligar els sots-emfiteutes a plantar vinya durant els 5 propers anys.

²⁴⁹ AHCR, Reus 10, f. 76 v. 1322, maig, 24. Ara el tenen per l'arquebisbe amb un cens anual de dos quarteres de forment i quatre quarteres i mitja d'ordi per Sant Pere i Sant Feliu, segons quartera de Tarragona. Ara estipulen un cens de un lliura de cera per la mateixa festa.

Igual que per a la resta de clàusules i condicions del contracte el moment d'enunciar el dret de fadiga és ben divers en els diversos instrument localitzats. No obstant podem establir dues tendències. Aquella en la que només s'insinua mitjançant l'inici de la clàusula:

-et si vendere etc. faticham decem dierum.

-et si vendere etc.

Aquest tipus és força abundant i la trobem en diversos instruments, sempre sense citar el nom de cap senyor. Hi ha una modalitat en la que s'inclou un verb, tot completant l'acció del dret de fadiga:

-et si vendere faticham decem dierum faciatis etc²⁵⁰.

Però encara hi ha el tipus en el que sí que s'inclou el nom de qui ostenta el dret de fadiga:

-et si vendere faticham decem dierum dicto Simone Vitale²⁵¹.

Per a cloure la qüestió dels sots-establiments només fer referència a l'altre element que es fa present en aquests contractes. Ens referim a l'entrada que es cobra en el moment de tancar el contracte, una forma que tenen els senyors d'extreure capital i, en definitiva, una forma més d'exacció generalitzada per la

---

²⁵⁰ AHCR, Reus 8, 1318, setembre, 18.

²⁵¹ AHCR, Reus 8, 1318, agost, 9. Es deixen salvats els drets de Simó Vidal, senyor directe del tros de terra objecte de l'establiment atorgat per Bernat de Bellvehí i la seva muller Maria.

classe feudal, juntament amb el dret de fadiga i el lluïisme. Retornem doncs al que ja hem dit anteriorment al respecte tot i que cal afegir-hi algunes dades puntuals. Els pagaments són generalment en metàl·lic, localitzant-ne alguns en espècie, sobretot a Reus, on abunden els dos pollastres com a més habitual. També hi ha vegades en que es paguen dues perdius i fins i tot només una gallina. A Alcover només ho trobem en una ocasió, i en una altra, es paguen 10 quartans d'oli. Les entrades en espècie es mantenen regulars en els primers anys del segle XIV, espaïant-se a partir del 1328-1330, amb algun cas als anys 1338 i 1342 i nreapareixent finalment al 1349.

Els censos en metàl·lic, tant en un lloc com en l'altre, varien en funció de l'extensió del sòl establert. Hi ha censos mínims de 6 diners al 1308 per dues quarterades de terra l'any 1308 a Reus, fins a 65 sous per la mateixa extensió l'any 1345, al mateix lloc. De fet a Alcover els preus de les entrades es mantenen més estables, oscil·lant entre els 6 diners per un tros de terra, quantitat que trobem l'any 1345, o per un pati de cases l'any 1302, fins als 50 sous per una sort de terra l'any 1328. De fet és aquesta l'única peça de terra amb aquesta extensió que hem trobat com a objecte d'un sots-establiment, essent la resta d'immobles de menor extensió.

CONCLUSIONS.

Arribar al final d'un treball significa veure culminada una tasca que, a vegades, no ha estat fàcil dur a terme. En ocasions hem hagut d'anar amb cura amb les dades que ens oferien la documentació, en altres la informació obtinguda no era suficient per tal de plantejar conclusions definitives... La bibliografia ens ha ajudat en alguns casos a solucionar aquestes qüestions, sobretot en els moments en que teníem clar que insertàvem el nostre estudi en les línies de recerca sobre el notariat encetades en altres llocs. No hem perdut de vista la historiografia italiana, veritable model, com tampoc les monografies existents sobre el tema, entre les que destaca l'obra de José Bono. Tampoc hem deixat de banda els principals treballs dels estudiosos que han estudiat el notariat català des de diverses òptiques. Totes aquestes referències ens han servit per a guiar la nostra recerca i no oblidar el principal objectiu de la nostra tesi: l'estudi de la implantació del notariat públic al Camp de Tarragona. Ara, en el moment de cloure aquest treball reprenem aquesta idea, entorn de la qual s'han desenvolupat els diversos capítols, els quals ens han ofert dades sobre diferents aspectes del notariat. Aquest objectiu principal ha estat un element que d'una o altra forma s'ha fet present al llarg de tot el text, materialitzant-se en les referències que hem exposat i la interpretació que hem fet de les dades que ens oferien la documentació existent en els arxius camptarragonins. Amb això hem anat desenvolupant l'objecte principal sobre el qual podem apuntar les conclusions, algunes de les quals ja s'han esbossat en els apartats corresponents

El primer que cal remarcar és que el notariat camptarragoní dels segles XIII-XIV es mou dins del moviment de renovació jurídica que prové de la Península Itàlica, i també

dins dels nous corrents que afecten directament els usos notariais. A través de diverses vies van arribant a casa nostra totes les idees del renaixement del dret, iniciat a Bolonya, tot i que en algun moment les dades que hem donat no eren més que provisionals tenint en compte que encara hi ha documentació que no es troba a l'abast. I els notaris ho apliquen poc a poc, cosa que ens ho posa de manifest, sobretot, la documentació notarial. El gruix de manuals conservats, dels quals n'hem consultat gairebé dos centenars, es converteix en el principal indicatiu de la implantació del notariat públic perquè ens mostra una nova forma de redacció de l'instrument notarial segons els nous corrents bolonyesos. En els llibres hi hem trobat indicis també de l'arribada progressiva de les idees jurídiques imbuïdes del renaixement del dret romà. Sobretot són les renunciacions les que evidencien aquest fet, però també la recuperació d'una important figura jurídica: l'emfiteusi.

La documentació notarial ens aporta dades sobre l'organització del notariat quan diuen els noms dels notaris en les cobertes o en els primers fulls dels llibres, o quan trobem les diverses subscripcions en els pergamins. Aquests subscripcions denoten precisament l'evolució vers el notariat públic quan hi anem trobant al llarg del segle XIII i de forma progressiva l'adjectiu *publicus*. Això ens permet deduir la implantació del notariat públic en aquesta centúria així com saber qui és el titular de la notaria. A partir d'aquí hem pogut comprovar i afirmar que es mantenen els lligams entre el notariat i la clerecia. Els rectors parroquials eren els titulars de les notaries que hem treballat, tot i que delegaven la funció notarial en els vicaris o altres preveres de la parròquia. Al costat d'aquestes notaries hi havia l'escrivania comuna de Tarragona, depenent directament de l'arquebisbe i en la que hi treballava un notari amb diversos oficials i escrivents. És evident doncs que, almenys en el període que hem centrat el nostre estudi, el notariat va

continuar estretament relacionat amb l'Església, en contra del que anava succeïnt en la majoria de llocs al Principat i en contra també de les aspiracions monopolitzadores dels monarques. Aquests concedien notaries gràcies al seu poder; algunes vegades ho feien als rectors, però no ho van aconseguir al Camp de Tarragona, on el senyor era l'arquebisbe. Si bé tenim aquesta idea del notariat local hem de dir també que les notícies sorgides de mans del metropolità en relació amb els notaris són ben escasses. No hi ha una normativa que reguli l'organització i l'activitat dels notaris camptarragonins i que hauria d'haver estat donada pel jerarca, tot i que alguns indicis ens han portat a pensar en el paper destacat de l'arquebisbe en aquestes qüestions. Reconeixem, però que un nombre major de referències ens ajudaria a consolidar aquests raonaments que ara només podem apuntalar.

Si l'organització dels notaris ens ofereix encara punts foscos no succeeix així amb el que es refereix a l'activitat que van dur a terme. Els llibres notariais, una vegada més ens ho demostren a través de la immensa quantitat de registres que guarden en el seu interior, molts dels quals resten inèdits a la historiografia medieval tarragonina. L'anàlisi d'aquesta documentació és fonamental per tal d'arribar a conclusions sòlides sobre el desenvolupament de l'activitat notarial en el Camp de Tarragona. No obstant hem volgut analitzar aquesta activitat tot centrant-nos en l'escripció de Reus entre els anys 1297 i 1301. Allí hem vist uns notaris que exercien la seva funció en una notaria concreta, a la que acudia la gent per tal de posar per escrit els aspectes més diversos de la vida de cada dia, de l'economia, dels afers socials... L'activitat d'aquesta escripció ens posa damunt la taula unes realitats econòmiques i socials que són la mostra del que succeeix al Camp en aquells moments. Per un costat l'anàlisi de l'activitat notarial ens parla del moviment de gent entorn de l'oficina: clients de la pròpia vila o de pobles de l'entorn, amb molts pocs

casos de llocs més allunyats, i testimonis, alguns dels quals són eclesiàstics i escriptors de la notaria parroquial. Però entre la clientela hi ha encara qüestions a tenir en compte, com ara aquells atorgants que els trobem en diversos documents, o aquelles persones que acumulen molts béns a partir de diverses transaccions. A banda d'això l'activitat notarial ens aporta dades sobre els tipus contractuals que són fruit d'unes noves necessitats d'una societat que evoluciona vers unes altres formes econòmiques, entre les que destaca el comerç i l'activitat mercantil. La presència d'algunes comandes indica aquests canvis, tot i que els tipus documentals que més abunden són les vendes i els debitoris, a més dels establiments emfitèutics. Si la realitat mercantil es palesa a través d'alguns indicis més evident és encara una realitat entorn de la terra i la seva explotació. I també les compravendes de cases dins de la vila, i els debitoris per causa de la compra de bestiar. Amb això veiem clar com els protocols notariais són un bon reflex de la vida quotidiana a l'Edat Mitjana i la importància que tenen per als historiadors és immensa. A la vegada ens mostren el paper central del notari en la societat baixmedieval, actuant de mediador entre els senyors i els emfiteutes, entre els venedors i els compradors, entre els creditors i els deutors... tot aplicant en cada cas les fórmules més adients per tal d'assegurar que els diversos negocis jurídics arribin a bon terme. Això fa que observem en els notaris un coneixement bastant profund de les formes contractuals. És cert que els notaris van aplicant les noves fórmules dels contractes tal i com la societat demana i en té necessitat. Poc a poc incorporen els verbs adequats i les clàusules idònies que defineixen cada tipus documental -arribant a la regularització a finals del segle XIII-, a partir de l'aplicació dels seus coneixements i de l'ajuda dels formularis que es van agregant en les biblioteques auxiliars de les escrivanes. Des d'uns instruments redactats amb concisió en els primers temps, amb només les dades principals de cada negoci, es passa poc a poc a minuts més completes que incorporen cada vegada més clàusules. Aquestes són una mostra evident

de l'aplicació del dret romà, el qual sembla que coneixien bé alguns notaris. Això ho hem comprovat en els establiments emfitèutics, un altre exemple evident del desenvolupament de l'activitat notarial.

L'establiment emfitèutic és un dels tipus documentals més interessants en aquest temps, sense desmerèixer però aquells altres als que ens referiem per al cas de Reus. Això ens ha obligat a dedicar un capítol sencer a analitzar les característiques dels establiments. La seva estructura diplomàtica, els continguts, les dades que aporten... ens han permès veure aspectes del Camp de Tarragona relacionats amb l'organització de l'espai i que encara restaven inèdits, així com també qüestions estretament vinculades a la Història Agrària. La principal conclusió a la que arribem a partir de l'anàlisi de poc més d'un miler d'establiments és la seva estreta relació amb el desenvolupament del notariat, sobretot perquè demostren el coneixement del dret i de les fórmules a que van arribar els notaris al llarg del seu procés d'implantació. Amb les clàusules els establiments s'erigeixen en un dels millors exponents de la renovació jurídica de la que van participar els notaris com artífexs principals, aplicant-ho a una realitat patent en aquells moments al Camp, tot i que van anar evolucionant des de formes més simples a mitjans del segle XIII fins a formes més complexes al cap d'un segle. El moviment contractual entorn de l'explotació de la terra a través de l'emfiteusi també s'inserta dins de tendències similars observades en altres indrets del Principat, qüestions relacionades en definitiva amb un desenvolupament relacionat amb l'explotació agrària. Amb l'emfiteusi els camperols poden tenir accés a la terra, tot i que en molts casos això representa una càrrega motivada pels pagaments dels censos. Els senyors, per la seva banda, s'asseguren una entrada de numerari en unes determinades èpoques de l'any, sobretot en el moment en que estableixen diversos predis a diferents emfiteutes. Cal dir però, que també hem

localitzat establiments que tenen per objecte béns urbans –cases i patis per a construir– que ens fan tenir en compte que l'emfiteusi, si bé cal relacionar-la amb la qüestió agrària, no era exclusiva de les zones rurals. La realitat econòmica del moment ens presenta un Camp que té com a centre destacable la ciutat de Tarragona, que participa de l'expansió comercial però també amb domini sobre el territori que l'envolta. Els establiments ho demostren quan apareixen diversos atorgants pertanyents a importants llinatges tarragonins que estableixen terres a diversos emfiteutes a Alcover i a Reus.

Fruit de l'activitat dels notaris són els llibres notariais, les característiques dels quals no difereixen massa de les dels altres manuals catalans de l'època i també dels manuals italians. En els llibres s'evidencia una realitat gràfica, una determinada escriptura que ens permet incloure-la clarament dins de l'escriptura gòtica catalana, denominació a la que hi afegim el seu caràcter de notular. Després d'un període d'evolució es canonitza i s'imbueix d'un dels principals elements definidors de l'escriptura dels notaris: la cursivitat. L'altre element a destacar és el gran ús d'abreviatures, totes elles insertades dins del sistema braquigràfic medieval, i marcades en gran part per la suspensió. Això fa que trobem un elevat nombre de clàusules formades només amb la paraula inicial acompanyada per la locució *et cetera*. Res estrany si tenim en compte que les notes redactades en els manuals no eren més que esborranys. Les abreviatures i la seva utilització per part dels notaris, així com l'elevada cursivitat dels seus escrits, ens mostren també un grup de lletrats amb una maduresa gràfica destacable. Sobretot quan empren, indistintament, diverses formes per abreujar una mateixa paraula, o a l'inrevés, quan una mateixa abreviatura serveix per a diferents paraules.

Tots aquests elements ens dibuixen un notari treballant a la seva oficina, integrat dins d'uns corrents generals, però treballant a nivell individual, pensem que gairebé sense formar part d'un prestigiós col·lectiu. Ja dèiem en el capítol corresponent que en el Camp de Tarragona no hi hem trobat un col·lectiu notarial ben organitzat, amb unes aspiracions socials, polítiques i de poder, tal i com es troba en ciutats com València o Barcelona. Ara bé, és cert que nosaltres abandonem la nostra tesi en un moment molt concret, un temps en el que s'obria una nova etapa per al notariat, amb un nou sistema de redacció. Noves recerques permetrien analitzar la documentació -amb una quantitat superior que la que hem estudiat nosaltres ja que es conserven encara més protocols a partir de mitjans del segle XIV- per tal d'estudiar l'organització del notariat, la concessió d'escrivanies a notaris laics en règim d'emfiteusi, el paper de l'arquebisbe... També una anàlisi de l'evolució de l'escriptura notular, amb influències de l'escriptura bastarda i l'evolució vers la lletra humanística i la pervivència d'abreviatures obriria noves perspectives a la història de la cultura escrita en terres tarragonines. Igualment un estudi de les tipologies documentals, amb la pervivència de clàusules jurídiques, aportaria més dades sobre la relació entre els notaris i la ciència jurídica, a part de donar-nos un retrat més complet de la societat que acudia a les notaries. La redacció de l'instrument notarial, que va incorporar nous elements a partir de les Corts de Perpinyà de l'any 1351, i una anàlisi detinguda dels diversos llibres notariaus especialitzats en tipologies documentals. Tot un seguit de temes que ens indueixen a pensar que l'estudi del notariat és una via de recerca que encara queda oberta. Però també és important ressaltar la importància dels protocols notariaus per a conèixer el desenvolupament quotidià, social i econòmic del Camp de Tarragona, una recerca que en gran part resta encara per fer. La documentació notarial presenta infinites possibilitats per a la investigació, i la historiografia medieval camptarragonina es podria veure enriquida per l'anàlisi exhaustiva de les importants

sèries de manuals notariais. És una investigació que cal fer també per tal de reconèixer el paper que van tenir els notaris en els darrers segles medievals. Ja fos des de l'escrivania, al costat de les naus que partien del port o des dels peus dels moribunds van controlar la vida econòmica i social del Camp de Tarragona a l'Edat Mitjana. Posant sobre el paper els aspectes més diversos donaven fe del que succeïa al seu voltant, emulant l'evangelista que, un divendres al migdia, donà testimoni d'un fet cap als inicis de la nostra era.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

1. FONTS INÈDITES:

1.1. AHT:

Col.lecció de pergamins municipals.

1.2. AHAT:

Register Negotiorum, Caixa 1, n.1 (1330-1331), n.2a (1338), n.2b (1344), n.2c (1346), n.2d(1347-1350)

Armari de la Mitra:

1-*Còdex A B. Cartulari de Benet de Rocabertí*

9-*Llibre de la Corretja*

355-*Llibre de Vila-seca*

Armari dels Còdexs:

-*Practica Dictaminis* de Llorenç d'Aquileia.

-Llibre n. 22. Formulari notarial de la parròquia de l'Albi. s. XIV.

-Llibre n. 24. Formulari de la parròquia de Guimerà.

-Llibre n. 26. Formulari notarial, anys 1203-1266.

-Llibre n. 28. Formulari notarial de la parròquia d'Arbeca. Guillem

Vadell, s.XIV.

Pergamins:

S'han consultat els pergamins de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, els quals encara estan per catalogar. Revisant calaix per calaix hem trobat molts pocs pergamins que ens fossin útils a la nostra recerca ja que la majoria són butlles pontificies i molts pocs han estat elaborats en les notaries parroquials de la diòcesi.

Protocols Notarials:

Notaria d'Alcover

- Alcover 1, Pericó, Bertran prevere, Folc,1228-1229
Alcover 2, G. Vidal, *Bernardus capellanus, Petrus Scolarius*, 1245-1247
Alcover 3, Anònim, 1268-1269
Alcover 5, R. Riquelme, 1279-1286
Alcover 100, P. Pastor, 1274
Alcover 106, P.Pastor, 1278
Alcover 4, R. Riquelme, 1278-1279
Alcover 6, Anònim, 1281-1304
Alcover 107, R.Riquelme, 1281-1283
Alcover 108, R. Riquelme, 1283-1284
Alcover 109, R. Espasa, 1285-1289
Alcover 110, R. Riquelme, 1288
Alcover 111, Gener Farnós, 1291-1292
Alcover 112, R. Riquelme, 1294-1295
Alcover 113, R. Riquelme, 1297-1298
Alcover 114, R. Riquelme, 1298-1300
Alcover 115, G. Llobet, 1302-1304
Alcover 116, Berenguer Roqueta, G. Llobet, 1306-1309
Alcover 117, Berenguer Roqueta, 1313-1314
Alcover 118, Berenguer Roqueta,1314
Alcover 119, B. Aleu, 1315-1316
Alcover 120, B. Aleu, 1316-1317
Alcover 121, B. Aleu, 1317-1325
Alcover 122, B. Aleu, 1318-1320
Alcover 123, B. Aleu, 1319-1321
Alcover 124, G. Cornet, 1321-1322
Alcover 125, G. Cornet, 1322-1324
Alcover 127, G. Cornet, G. Gispert, B. Albaal, 1325-1326
Alcover 128, P. Ripoll, 1327
Alcover 129, P. Queralt, 1329-1330
Alcover 130, Miquel Galei, 1330-1331
Alcover 134, Miquel Guerau, 1331-1333
Alcover 135, Miquel Guerau, 1334-1335
Alcover 136, Miquel Guerau, 1334-1339
Alcover 137, Miquel Guerau, 1337
Alcover 139, Martí Deguí, 1345-1347
Alcover 141, Anònim, 1348
Alcover 142, R. Mascarell,1350
Alcover 143, R. Mascarell, 1351-1352
Alcover 145, Andreu Ferrer, notari públic d'Alcover,1354-1356

Notaria de La Selva.

- La Selva 1, R. Peiró, 1284-1285
- La Selva 2, R. Peiró ?, 1293-1296
- La Selva 3, Anònim, 1297-1298
- La Selva 4, Anònim, 1299-1300
- La Selva fragments, Anònim, 1254-1297
- La Selva 5, Anònim, 1301-1302
- La Selva 6, R. Peiró ?, 1302
- La Selva 7, Anònim, 1303-1306
- La Selva 8, Berenguer Roqueta, 1305-1306
- La Selva 9, Berenguer Roqueta, 1307-1308
- La Selva 10, Berenguer Roqueta, 1308-1309
- La Selva 11, Anònim, 1309
- La Selva 12, Anònim, 1309-1311
- La Selva 13, Anònim. G. de Montagut, rector, 1310
- La Selva 14, Berenguer Roqueta. Pere Martí, 1311-1313
- La Selva 15, Ramon Peiró, 1313-1314
- La Selva 16, G. Ermengol, 1316-1317
- La Selva 17, Anònim, 1319-1320
- La Selva 18, Anònim, 1320-1321
- La Selva 20, Anònim, 1323-1324
- La Selva 21, Anònim, 1323-1324
- La Selva 23, Anònim, 1328-1329
- La Selva 24, Anònim, 1327-1328
- La Selva 25, Anònim, 1327
- La Selva 26, Anònim, 1328-1331
- La Selva 27, Anònim, 1332-1333
- La Selva 28, Anònim, 1333-1334
- La Selva 29, R. Gavela, 1334
- La Selva 30, P. Ferrer, 1335-1336
- La Selva 31 a, Anònim, 1337
- La Selva 31 b, Anònim, 1339
- La Selva 31 c, Anònim. Pere Ferrer?, 1338
- La Selva 31 d, Anònim, Pere Ferrer?. Romeu Fuster?, 1338
- La Selva 32, Anònim. Romeu Fuster?, 1340
- La Selva 33 a, Anònim, 1342-1343
- La Selva 33 b, Anònim, 1341-1342
- La Selva 33 c, Anònim, 1343-1344
- La Selva 34, Anònim. Llibre d'Apel.lacions., 1344-1346
- La Selva 35, Anònim, 1344-1346
- La Selva 36, Anònim, 1346-1347
- La Selva 37, Berenguer Rosell, 1347-1348
- La Selva 38, Gerard Gebellí. R. Damer, 1348-1349
- La Selva 39, Gerard Gebellí. P. de Vilabona., 1349
- La Selva 40, Gerard Gebellí, 1349-1350
- La Selva 41, R. Bertran, 1350
- La Selva 42, Anònim, 1351

La Selva 43, Anònim, 1352
La Selva 44, P. Mallola, 1352
La Selva 542, Gerard Gebellí. Llibre d'Apel.lacions, 1349

Notaria de Tarragona:

Tarragona 1, Anònim, 1260-1264
Tarragona 2, Anònim, 1287-1288
Tarragona 3, Arnau de Martorell, notari públic de Tarragona., 1321-1323
Tarragona 4a, Ferrer de Fonolleres, escrivà públic i jurat de Tarragona, 1338
Tarragona 4b, Ferrer de Fonolleres, 1338
Tarragona 4c, Anònim, 1339

Notaria de Valls:

Valls 2, Anònim, 1282-1283
Valls 3, G. Pellicer, notari públic de Valls?, 1292
Valls 4, Anònim, 1297
Valls 5, Anònim, 1300-1301
Valls 7, Anònim, 1304
Valls 8, G. de Carta, notari públic de Valls?, 1306
Valls 9, Anònim, 1311
Valls 10, Anònim, 1311-1312
Valls 11, Ramon Bracha o Ramon Sanch ?, 1313
Valls 56, Anònim. *Liber iudeorum*, 1314-1315
Valls 12a, Anònim, 1316
Valls 12b, Anònim, 1316
Valls 13a, B. Vidal, notari?, 1319
Valls 48, Anònim, 1319
Valls 13b, Anònim, 1320
Valls 13c, Anònim, 1320
Valls 14, Anònim, 1320
Valls 15, R. de Benaiges, notari?, 1320
Valls 13d, G. de Torres, notari?, 1321
Valls 16, Anònim, 1321
Valls 49, Anònim, 1322
Valls 6, Anònim, 1322
Valls 60, Anònim/ Bernat Vidal. *Liber draperiorum*, 1322
Valls 18, R. de Benaiges, 1322-1323
Valls 19, Anònim, 1322-1323
Valls 20, B. Vidal?, 1322-1324
Valls 57, B. Vidal. *Liber iudeorum*, 1324
Valls 21, *Liber draperiorum*, 1324-1325
Valls 22a, Anònim, 1324-1325
Valls 22b, Anònim, 1325
Valls 23, B. Vidal ?, 1327
Valls 58, Anònim. *Liber iudeorum*, 1328-1329

- Valls 24a, Anònim, 1329
Valls 24b, P. Ferrer, notari públic de Valls, 1329
Valls 24b, Anònim, 1329-1330
Valls 24d, Anònim, 1329-1330
Valls 25, B. Vidal, notari públic de Valls, 1331
Valls 61, Anònim. *Liber draperiorum*, 1331
Valls 26a, Arnau Artús?, 1332
Valls 26d, Arnau Artús, notari públic de Valls, 1332
Valls 52, Arnau Artús, 1332-1333
Valls 26 b, Anònim, 1333
Valls 26c, Anònim, 1333
Valls 50, Anònim, 1333
Valls 62 a, Anònim, 1334-1335
Valls 62 b, Anònim. *Liber draperiorum*, 1334-1335
Valls 27 a, Arnau de Fraxino, 1337
Valls 27 b, Arnau Artús?, 1337-1338
Valls 63, Arnau Artús, 1337-1338
Valls 64, B. Vidal, 1337-1338
Valls 28 a, Anònim, 1338
Valls 31 b, Anònim. Arnau Artús?, 1338
Valls 53, Anònim, 1338
Valls 29 a, Anònim, 1338-1340
Valls 28 b, Anònim, 1339
Valls 29 b, Anònim, 1339
Valls 29c, Anònim, 1339
Valls 54, Anònim, 1340
Valls 30, Anònim, 1340-1341
Valls 31a, Arnau Artús, 1341-1342
Valls 32, Arnau de Fraxino, 1342-1343
Valls 55, Anònim, 1342-1343
Valls 59, Arnau de Fraxino. *Liber iudeorum*, 1342-1344
Valls 33, Arnau Artús, 1344
Valls 34 a, Anònim, 1347
Valls 34 b, Anònim, 1347
Valls 34 c, Anònim, 1347
Valls 35, Arnau de Fraxino, 1347
Valls 36, Simó, Rector: Roger de Miralpeix. *Liber omnis forasteriorum et iudeorum*, 1352
Valls 37, Anònim, 1353.
Valls 39, Anònim, 1355

Altres notaries i llibres notariais diversos:

- Barberà de la Conca 52, 1352-1359.
Cafaponts 9, 1353-1355.
Conesa 52, 1353-1355.
El Vilosell 10, 1354-1359.
La Guàrdia dels Prats 84, 1355-1356.
Riudecanyes 123, 1354-1355.

1.3. AHCR:

Pergamins¹:

Cambrers, Castlans, Diplomes, Hospital, Furs i Senyoriu, Religió, *Almoynes a la Iglesia o sacristia de Sant Pere y doncellas a maridar*, *Varia*, Jueus, Àpoques censals i almoines, Particular, *Varia i Curiós*, Fires i mercats, Arquebisbe, Pontifici, Salou, Censals àpoques interessos particulars.

Protocols Notarials²:

AHCR, C.1, Ll.1,	Reus 1, Anònim, 1297-1298
AHCR, C.1, Ll.2,	Reus 2, R. Peiró ?, 1306-1310
AHCR, C.1, Ll.3-4,	Reus 3, Anònim, 1299-1300
AHCR, C.1, Ll.4,	Reus 4, Anònim, 1301
AHCR, C.2, Ll.1,	Reus 5, R. Peiró, 1310-1312
AHCR, C.2, Ll.3,	Reus 6, Anònim, 1313-1314
AHCR, C.2, Ll.4,	Reus 7, Anònim, 1314
AHCR, C.3, Ll. 1,	Reus 8, Anònim, 1318
AHCR, C.3, Ll.2,	Reus 9, Anònim, 1319-1320
AHCR, C.3, Ll.6,	Reus 10, Vidal Ferran?, 1321-1322
AHCR, C.3, Ll.7,	Reus 11, P.Ferrer?, 1323-1324
AHCR, C.5, Ll.1,	Reus 12, Pere ..., notari de Reus per Vidal Ferran,1330
AHCR, C.5, Ll.2,	Reus 13, Anònim, 1330
AHCR, C. 5, Ll.3,	Reus 15, Anònim, 1331-1332
AHCR, C.5, Ll.4,	Reus 14, Anònim, 1331
AHCR, C.5, Ll.5,	Reus 16, Anònim, 1332
AHCR, Lligall 6, Ll.1,	Reus 17, Anònim, 1328-1329
AHCR, Lligall 6, Ll.2,	Reus 18, Anònim, 1332-1333
AHCR, Lligall 6, Ll.3,	Reus 19, Anònim, 1333
AHCR, Lligall 7, Ll.7,	Reus 20, Anònim, 1333-1334
AHCR, Lligall 7, Ll.9,	Reus 22, Anònim, 1339
AHCR, Lligall 7, Ll.8,	Reus 21, Anònim, 1338

¹ Estan distribuïts en carpetes i cada una d'aquestes porta un nom corresponent a un tema o matèria diferent.

² Al costat de la signatura de cada llibre incloem el codi que li hem assignat nosaltres per tal de poder manejar millor les dades a nivell informàtic. Cal dir però que els llibres en els instruments de descripció no estan individualitzats sinó que la descripció es fa per unitats de conservació –caixes-, cosa que dificulta la recerca i l'accés als documents. Per a una major operativitat hem creat els codis que afegim i que apareixen en totes les referències de les notes al peu del text de la tesi.

AHCR, C.8, Ll.1,	Reus 23, Antoni Ponç, 1342
AHCR, C.8, Ll. 2,	Reus 24, Antoni Ponç, 1342
AHCR, C.8, Ll.3,	Reus 25, Antoni Ponç, 1343
AHCR, C.8, Ll. 4,	Reus 26, Antoni Ponç, 1343
AHCR, C.9, Ll.1,	Reus 27, B. Bernardí, 1344-1345
AHCR, C.9, Ll.2,	Reus 28, Anònim, 1345
AHCR, C.10, manual,	Reus 29, Antoni Ponç ?, 1344
AHCR, C.11, Ll.7,	Reus 30, Anònim, 1349
AHCR, C.11, Llibre de Batllia	
AHCR, C.12, Ll.1,	Reus 31, Anònim, 1361
AHCR, C.13, Ll.8,	Reus 32, P. Ferrer, 1339-1340

1.4. AHN, Clero, Pergamins.

Carpetes 1191, 1983, 2860, i 2906.

2. FONTS PUBLICADES:

A.A.D.D.: *Manual d'Alcover*, "Rubrica. De scriptis notariorum", III(1989),
p.161-294

ALTISENT, Agustí: *Diplomatari de Poblet*, Barcelona: Generalitat de Catalunya,
1994.

BLANCH, Josep: *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i
Primada de Tarragona*, 2 vols., Publicacions de la Diputació de
Tarragona, 1985.

CORTIELLA, Francesc; SANMARTÍ, Montserrat (eds.): *Actes Municipals, 1378-
1379; 1383-1384*, Tarragona: Publicacions de l'Excm. Ajuntament,
1985, (Col·lecció de Documents de l'Arxiu Històric Municipal de
Tarragona; 4)

EIXIMENIS, Francesc: *Regiment de la cosa pública*, Edició del P. Daniel de
Molins de Rei, Barcelona: Ed. Barcino, 1927 (Edició facsímil de l'any
1980) (Els nostres clàssics; 13).

- FONT RIUS, Josep M.: *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, 2 vols,
Madrid-Barcelona: CSIC, 1969-1983.
- HERNANDO, Josep: *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*, 2 vols.,
Barcelona: Fundació Noguera, 1995, (Textos i Documents; 30 i 31).
- HILLGARTH, J.N.: *Readers and books in Majorca, 1299-1550*, Paris: Éditions
du CNRS, 1991.
- ICART I LEONILA, Joaquim (ed.): *Repertori Municipal de Tarragona, 1683-
1809*, Publicacions de l'Ajuntament de Tarragona, 1993.
- PAPIÓ, Joan: *La Historia d'Escornalbou, 1765* (edició facsímil), 1987.
- RAMON I VINYES, Salvador; RICOMÀ VENDRELL, F. Xavier: *El necrologi de la
Seu de Tarragona*, "Miscel·lània Històrica Catalana. Scriptorium
Populeti", 3(1970), p. 343-398.
- RAMON I VINYES, Salvador; RICOMÀ VENDRELL, F. Xavier: *Índex Vell. Índex
dels documents de l'Arxiu de l'Arquebisbe, 1679*, 1a. part., Publicacions
de la Diputació de Tarragona, 1997
- UDINA MARTORELL, Federico: *El 'Llibre Blanch' de Santes Creus (Cartulario
del siglo XII)*, Barcelona, 1947

3. BIBLIOGRAFIA

Bibliografia auxiliar.

AGUSTÍ, J.; VOLTES, P.; VIVES, J.: *Manual de Cronología española y universal*, Madrid:

CSIC, 1953, (Estudios; XXV).

BAUCELLS I REIG, Josep: *La cronologia a Catalunya en general i a Barcelona en*

particular, "Rubrica. Calligraphia et tipographia. Arithmetica et numerica.

Chronologia", VII(1998), p.7-99.

CAPELLI, Andriano: *Cronologia. Cronografia e Calendario perpetuo. Dal principio*

dell'era cristiana ai nostri giorni, Milano: Editore Ulrico Hoepli 1998⁷. (edició

revisada, corregida i ampliada a cura de Marino Viganò. Edició en disquet).

Diccionari d'Història de Catalunya, Barcelona: Ed. 62, 1994.

GARCÍA LARRAGUETA, Santos: *Cronología (Edad Media)*, Pamplona: Universidad de

Navarra,1976 (Cuadernos de trabajos de Historia; 4).

Arxius, Protocols notarians i historiografia.

Actas del II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada: La documentación notarial y

la Historia, 2 vols., Santiago de Compostela: Universidad de Santiago, 1984

(Serie Congresos; 33).

A.A.D.D.: "Un registro notarial de Alcover del siglo XIII", a *Notariado público y*

documento privado..., València, 1989, p. 507-511.

A.A.D.D.: *Manual d'Alcover*, "Rubrica. De scriptis notariorum", III(1989), p. 161-294.

ADROER I PELLICER, M.A.; GRAU I PUJOL, J.M.T.; MATAS I BALAGUER, J.: *Catàleg dels Protocols del districte de Girona (I)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1996, (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya; 20).

ALMERÍA GARCÍA, José Antonio: "Los 'protocolos notariales' como fuente para estudio de la obra artística", a *Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas*, Zaragoza: ICE.Universidad de Zaragoza, 1987, p. 19-73.

AMEZÚA Y MAYO, Agustín G. de: *La vida privada española en el protocolo notarial. Selección de documentos de los siglos XVI, XVII y XVIII del Archivo Notarial de Madrid*, Madrid: Ilustre Colegio Notarial de Madrid, 1950.

ARAGÓ CABAÑAS, Antoni M.: "Goigs del segle XV inscrits en un llibre notarial" a *Estudis de Llengua i Literatura catalanes oferts a R. Aramon i Serra*", vol.2, Barcelona, 1980, p.11-13.

ARCHIVIO DI STATO. GENOVA. *Cartolari notarili genovesi (I-149)*, Roma: Ministero per i Beni Culturali e Ambientali., 1956.

_: *Cartolari notarili genovesi*, Roma: Ministero per i Beni Culturale e Ambientali, 1990.

ARNALL I JUAN, M.Josepa: *Un manual de Sant Pere de Rodes del segle XVIIè. Estudi onomàstic i notarial*, "Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos" (Figueres), 18(1985), p.71-96.

_: *La vila i el terme de Vila-Sacra en el segle XV. Estudi d'un capbreu del monestir de Sant Pere de Rodes*, "Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos" (Figueres), 19(1986), p. 203-285

ASENJO SEDANO, Carlos: *Sociedad y esclavitud en el reino de Granada, s. XVI. Las tierras de Guadix y Baza (según los archivos de protocolos notariales de Baza y Guadix)*, Granada: Ilustre Colegio Notarial, 1997.

Atti notarili antichi (secoli XII, XIII, XIV, XV e XVI), interpretati dall'avvocato cav. Uff. Carmelo Grassi e corredati da sette tavole in eliotipia, Catania, 1911
(Biblioteca della società Internazionale degl'Intellettuali; 3), (separata).

BADINI, Gino: *Archivi e Chiesa. Lineamenti di archivistica ecclesiastica e religiosa*, Bologna: Pàtron Editore, 1989.

BALLETTO, L.; CENCETTI, G.; ORLANDELLI, G.; PISONI, B. (eds.): *Il cartolario di Arnaldo Cumano e Giovanni de Donato (Savana, 1178-1188)*, Roma: Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, 1978.

BARDET, Marie: "Activité notariale en milieu rural a l'époque moderne", a Jean L. LAFFONT (dir.): *Problèmes et méthodes d'analyse historique de l'activité notariale (XVe-XIXe siècles)*, Toulouse: P.U.M., 1991, p. 29-49, (Histoire Notariale).

BARONI, M.F.: *Il documento notarile novarese: dalla 'charta' all' 'instrumentum'*, "Studi di Storia Medioevale e di Diplomatica" 7(1982), p. 13-24.

_: *Les origines du brevet notarial à Paris: le brevet scellé du contre-sceau du Châtelet au XIVè siècle*, "B.E.C.", CXXXIX (1981), p. 56-76.

_: *Les diverses origines et l'évolution de l'institution notariale en tant que dépositaire de la puissance publique*, "Gonom. Revue Internationale d'Histoire du Notariat", XLVIII (1986), 19-28.

_: "L'authentication des actes privés dans la France médiévale", a *Notariado público y documento privado...*, València, 1989, p. 701-772.

- BEDINA, Andrea: *Il protocollo notarile di Francesco Oldoni, notario di Milano (1390-1393)*, "Studi di Storia Medioevale e di Diplomatica", 12-13(1992), p. 71-90.
- BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, Rafael: "Formas de transmisión de la propiedad en el País Valenciano (siglos XVII y XVIII). Aproximación metodológica a un nuevo tratamiento de una fuente notarial clásica: los cabreves", a *Actas del II Coloquio...*, Santiago de Compostela, 1984, p. 353-369.
- BERENGO, N.: "Lo studio degli atti notarili dal XIV al XVI secolo. Fonti medioevale e problematica storiografia", a *Atti del Congresso Internazionale tenuto in occasione del 90° anniversario della fondazione dell'Istituto Storico Italiano 1883-1973*, vol.I, Roma, 1976, p. 149-172.
- BIZZARRI, D. (ed.): *Imbreviature notarili. Liber imbreviatorum Apullensis notariorum communis Senarum 1221-1223*, Torino: Ed. Lattes, 1934, (Documenti e studi per la storia del commercio e del diritto commerciale italiano; 4).
- BIZZARRI, D.; CHIAUDANO, M. (eds.): *Imbreviature notarili. Liber imbreviatorum Ildibrandini notariorum 1227-1229*, Torino: Editrice Libreria italiana, 1938; (Documenti e studi per la storia del commercio e del diritto commerciale italiano; 9).
- BOLOGNA, M. : *Notai ignoti: frammenti notarili medioevali. Inventario*. Roma, 1988.
_: *Cartolari notarili genovesi (1150-1299)*, vol.2, Roma, 1990.
- BONO HUERTA, José: *Los archivos notariales. Una introducción en seis temas a la documentación notarial y a la catalogación e investigación de fondos notariales*, Sevilla, 1985

- _: *Modos textuales de transmisión del documento notarial medieval*, "EHDAP", XIII(1995), p.75-103; XV(1997), p. 15-42.
- BOSOM I ISERN, Sebastià: *Dibuixos notariais del segle XIII (o un altre art dels notaris)*, "Ceritania" 2(1998), p.47-63.
- BOSOM I ISERN, Sebastià; GALCERÁN I VIGUÉ, Salvador: *Catàleg dels Protocols de Puigcerdà*, Barcelona: Fundació Noguera, 1983, (Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya; 4).
- BURGARELLA, Pietro (ed.): *Le imbreviature del notario Adamo de Citella a Palermo (1286-1287)*, Roma, 1981.
- CANELA I GARAYOA, Montserrat; GARRABOU I PERES, Montse: *Catàleg dels Protocols de Cervera*, Barcelona: Fundació Noguera, 1986, (Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya; 8).
- CARMEN FERNÁNDEZ, Raquel Del: *Contribución al estudio de los protocolos notariales castellanos. (Traslado de una nota de un registro de escribano de 1389)*, "AHDE", LVI (1986), p. 753-758.
- CARRERAS CANDI, Francesc: *En pro dels arxius de protocols d'Espanya*, "BRABL", XI(1925).
- CASES I LOSCOS, Lluïsa: *Catàleg dels Protocols Notariais de Lleida*, Barcelona: Fundació Noguera, 1983, (Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya; 2).
- _: *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Tremp*, Barcelona: Fundació Noguera, 1983, (Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya; 3).
- _: *Catàleg dels Protocols Notariais de Barcelona*, Barcelona: Fundació Noguera, 1990, (Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya; 11).

- _: *Catàleg de l'Arxiu de Protocols del districte notarial de Sort*, Barcelona: Fundació Noguera, 1995, (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya; 17).
- CASES I LOSCOS, Lluïsa; OLLICH I CASTANYER, Imma: *Catàleg dels Arxius Notarials de Vic*, Barcelona: Fundació Noguera, 1986, (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya; 9).
- CODINA, Jaume: *Contractes de matrimoni al Delta del Llobregat (segles XIV a XIX)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1997, (Estudis; 13).
- Congreso Internacional sobre sistemas de Información Histórica*, Vitoria 6-8 novembre de 1997, Vitoria: Juntas Generales de Álava, 1997.
- CORBO, Anna M.: "Relazione descrittiva degli archivi notarili Romani dei secoli XIV-XV nell'Archivio di Stato e nell'Archivio Capitolino", a BREZZI, P.; LEE, E.: *Gli atti privati nel tardo medioevo: Fonti per la storia sociale*, Roma: Istituto di Studi Romani, 1984, p.49-67.
- COSTAMAGNA, Giorgio: *La triplice redazione dell'instrumentum genovese*, Gènova: Società Ligure di Storia Patria, 1961, p.9-54
- _: "Dalla *charta* all' *instrumentum*", a CENCETTI, G. (comp.): *Notariato Medioevale Bolognese*, vol. II, Roma: Consiglio Nazionale del Notariato, 1977, p.7-26.
- _: *Invito agli archivi dei notai*, "Studi di Storia Medioevale e di Diplomatica", 9(1987), p.24-26
- CUBELLS I LLORENS, Josefina: *Arxiu Històric de Tarragona*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1988.
- CUENCA ANAYA, Francisco: *Historia y Protocolos*, "HID" 15(1988), p. 391-411.
- CHIAUDANO, M. (ed.): *Notai liguri del secolo XII: Oberto Scriba de Mercato (1186)*, 4 vols., Genova, 1940 .

- CHIAUDANO, M.; MOROZZO DELLA ROCCA, R. (eds.): *Notai liguri del sec. XII: Oberto Scriba de Mercato (1190)*, 1 vol., Genova, 1938.
- CHIAUDANO, M.; LOMBARDO, A. (eds.): *Leonardo Marcello, notario in Candia, 1278-1281*, Venezia: Comitato per la pubblicazione delle fonti relative alla storia di Venezia, 1960 (Fonti per la storia di Venezia).
- CHIAUDANO, M.; MORESCO, M. (eds.): *Il Cartorale di Giovanni Scriba*, 2 vols., Torino: Bottega d'Erasmus, 1970.
- CHIFFOLEAU, Jacques: *La comptabilité de l'au-délà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Âge (vers 1320-vers 1480)*, Roma: École Française de Rome, 1980.
- DEL ARCO, Ricardo: *La cultura, la investigación histórico.artística y los archivos de protocolos notariales*, "Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos" (Madrid), 34(1916), p. 157-162.
- EIERMAN, J.E.; KRUEGER, H.G.; REYNOLDS, R.L. (eds.): *Notai liguri del sec. XII: Bonvillano (1198)*, 3 vols., Genova: Deputazione di Storia Patria per la Liguria, 1939.
- EIRAS ROEL, Antonio: "La metodología de la investigación histórica sobre documentación notarial: para un estado de la cuestión. Introducción general", a *Actas del II Coloquio*, Santiago de Compostela, 1984, p.14-30
- Els ninots de l'escrivà. Dibuijats frívolament en seriosos documents notarians*. Catàleg de l'exposició celebrada a l'Arxiu Històric de Girona (maig-novembre), 1999.
- FARRÉ I VILADRICH, Joan: *Catàleg dels Protocols de Balaguer*, Barcelona: Fundació Noguera, 1991, (Inventaris d'Arxius Notarians de Catalunya; 13).

- _: "Els arxius històrics comarcals", a *Els arxius: l'experiència catalana*, Barcelona: Associació d'Arxivers de Catalunya, 1995, p.43-46.
- FAZZIANI, Gianni: *Archivio notarile di Castel del Rio (1548-1861). Inventario, con un saggio introduttivo di Giorgio Tamba*, Bologna: preso la Deputazione di Storia Patria, 1985.
- FERNÁNDEZ DÍAZ, Roberto: *Los protocolos notariales y el estudio de la burguesía barcelonesa del siglo XVIII*, "EHDAP", I(1948), p. 105-199.
- FERRANDO BONGIOVANNI, M.; CATTANEO, G. (eds.): *Contributo allo studio degli usi notarili medioevali: I Cartolari di Nicolò de Porta*, "Studi di Storia Medioevale e di Diplomatica" 5(1980), p. 155-189.
- FERRER MALLOL, M.Teresa: *La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes*, "EHDAP" , IV(1974), p.29-211.
- _: "Cartes i bitllets privats en els manuals del notari barceloní Narcís Guerau Gili (segle XV)" a *Estudis de Llengua i Literatura catalanes oferts a R. Aramon i Serra*, vol.II, Barcelona: Ed. Curial, 1980, p.197-217.
- _: "L'instrument notarial: concepte i evolució (s. XI-XV)", a *II Congrés d'Història del notariat català*, Barcelona, 1998 (em premsa).
- FLORIDI, Giuliano: *L'Archivio notarile di Guarcino. Con aspetti sul notariato laziale*, Guarcino: Comune, 1989.
- FORCADELL, Carlos; REDONDO, G.: "El historiador ante los protocolos notariales", a G.PÉREZ (ed.): *El patrimonio documental aragonés*, Zaragoza: Diputación General de Aragón, 1986, p. 117-134.
- FORRELLAD SOLÀ, Miquel: *Manual de Francesc Ajac, notari de Sabadell, 1400-1402*, Barcelona: Fundació Noguera, 1998, (Acta Notariorum Cataloniae; 8).

GARCÍA, Vicent: "Un registre notarial valencià de tretze establiments de terres, datat en 1253", a *II Congrés d'Història del notariat català*, Barcelona, 1998, (en premsa).

GARCÍA MARCO, F. Javier: *Tipología documental e investigación histórica: las actas notariales como reflejo de la evolución de la sociedad aragonesa en la Edad Media*, "Aragón en la Edad Media", IX(1991), p. 31-53.

_: "Notae: Un sistema de información histórica orientada a la documentación notarial", a RUÍZ RODRÍGUEZ, Antonio A.: *Manual de Archivística*, Madrid: Ed. Síntesis, 1995, p. 185-233..

GINEBRA I MOLINS, Rafel: *ACF-1 (1230-1233). El primer volum de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic*, "EHADP" (Barcelona), 13(1995), p.11-45.

_: *Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (1230-1233)*, 2 vols., Barcelona: Fundació Noguera, 1998, (Acta Notariorum Cataloniae; 6 i 7).

GÓMEZ PÉREZ, José: *Guía de los archivos de estado italianos*, Madrid, 1962.

GONZALVO, G.; COLL, M.C.; SAMPRÓN; O.: *El protocol del notari Pere de Folgueres (1338)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1996, (Acta Notariorum Cataloniae; 5).

GONZALBO AIZPURU, Pilar: "La guías computarizadas del Archivo de Notarías de la Ciudad de México: cómo conjugar tradición y modernidad", a *Congreso Internacional sobre sistemas de información Histórica*, Vitoria: Juntas Generales de Álava, 1997, p. 21-26.

GRAU I PUJOL, Josep M. T.: *Catàleg del fons notarial del districte de Santa Coloma de Farners*, Barcelona: Fundació Noguera, 1995, (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya; 19).

GRISPINI, F.: *Note sulle imbreviature dei notari del secolo XIII di Trento e Jacopo di Bolzano*, Spoleto: Arti grafiche Panetto & Petrelli, 1966.

GUCCIONE, Silvana (ed.): *Le imbreviature del notaio Bartolomeo de Alamanar a Palermo*, Roma, 1982.

GULOTTA, Pietro (ed.): *Le imbreviature del notaio Adamo de Citella a Palermo (1298-1299)*, Roma, 1982.

GÜNZBERG I MOLL, Jordi: *Testamentos del siglo XIV del archivo histórico de protocolos de Barcelona (A.H.P.B.) y su aplicación a la demografía histórica. Estudio archivístico-metodológico*, "Acta/Mediaevalia" 10(1989), p.89-98.

HALL, M.W.; KRUEGER, H.G.; REYNOLDS, R.L. (eds.): *Notai liguri del secolo XII: Guglielmo Cassinese (1190-1192)*, 2 vols., Genova: Deputazione di Storia Patria per la Liguria, 1938.

HERNANDO, Josep: *L'ensenyament a Barcelona, segle XIV. Documents dels protocols notarians. Primera part: instruments notarians de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (1350-1400)*, "Arxiu de Textos Catalans Antics", 12(1993), p. 141-271.

_: *L'alimentació làctia dels nadons durant el segle XIV. Les nodrisses o dides a Barcelona, 1295-1400, segons els documents dels protocols notarians*, "EHDAP", XIV(1996), p. 39-157.

_: *L'ensenyament a Barcelona, segle XIV. Documents dels protocols notarians. Segona part: instruments notarians de l'Arxiu de La Catedral de Barcelona i de l'Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona, 1294-1400*, "Arxiu de Textos Catalans Antics", 16(1997), p. 131-298.

_: *Els contractes de treball d'agricultors segons els protocols notarial del segle XIV*,
"EHDAP", XVI(1998), p. 123-210.

_: "Notaris i préstec a curt termini amb garantia de béns mobles a Barcelona, s. XV", a *II
Congrés d'Història del notariat català*, Barcelona, 1998, (en premsa).

IGLESIAS FONSECA, Josep A.: "La documentación notarial y la Historia del Libro en
Cataluña: algunas aportaciones recientes. Perspectivas de estudio", a *Actas del
III Congreso de Historia de la Cultura Escrita*, Servicio de Publicaciones de la
Universidad de Alcalá de Henares, 1998, p. 169-188.

JORDÀ I FERNÁNDEZ, Antoni: *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Vilafranca del Penedès*,
Barcelona: Fundació Noguera, 1983, (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya;
1).

KRUEGER, H.C.; REYNOLDS, R.I. (eds.): *Notai Liguri: Lamfranco (1202-1226)*, Genova:
Deputazione di Storia Patria per la Liguria, 1951-1952.

*La Historia en una nueva frontera. XIII International Conference of the Association for
History & Computing*, Toledo, 20-23 juliol, 1998 (Actes publicades en CD-
ROM).

Los Archivos de la Iglesia en España, León, 1978.

LOMBARDO, A. (ed.): *De Fredo, Zaccaria, notaio in Candia (1352-1359)*, Venezia: Il
Comitato editore, 1968.

LOMBARDO, A. (ed.): *Nicola de Boateriis, notaio in Famagosta e Venezia (1355-1365)*,
Venezia: Il Comitato editore, 1973.

MADURELL MARIMÓN, Josep M.: *Contratos de obras en los protocolos notariales*,
"EHDAP", I(1948), p. 105-199.

_: "La genealogía y la heráldica en los antiguos protocolos notariales", a *I Congreso Ibero-Americano de Archivos, Bibliotecas y Propiedad intelectual*, Barcelona, 1952, p. 430-431.

MATILLA TASCÓN, A.: *Escribanos, notarios y archivos de protocolos en España*, "Archivum" (Oviedo), XII(1962), p.3-19.

_: *Notariado, escrituras públicas y archivos de protocolos*, "Boletín de la ANABAD", XXVIII(1978), p. 10-35.

_: *Nuevas instrucciones para Archivos Históricos de Protocolos*, "Boletín de Archivos" (Madrid), III, 7(1980), p. 7-26.

MOLINERO, Josefina: *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Sabadell*, Barcelona: Fundació Noguera, 1984, (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya; 6).

MORESCO, Mattia; BOGNETTI, Gian Piero: *Per l'edizione dei notai liguri del secolo XII*, Genova: Deputazione di Storia Patria per la Liguria, 1938.

MOROZZO DELLA ROCCA, R. (ed.): *Benvenutus de Brixano, notaio secolo XIV*, Venezia: Comitato editore, 1950.

MOSIICI, L.; SZNURA, F. (eds.): *Imbreviature 1237-1238 di Palmerio di Corbizo, da Uglione notaio*, Firenze: Leo S. Olschki, 1982.

MOSTI, R. (ed.): *I protocolli di Iohannes Nicolai Pauli, un notaio romano del '300 (1348-1379)*, Roma: École Française de Rome, 1962.

_: *Due quaderni superstiti del protocolli del notaio romano Paulus Nicolai Pauli (1361-1362)*, "Mélanges de l'École Française de Rome" (Roma), 96 /2 (1984), p. 777-844.

_: *Il protocollo notarile di 'Anthonius Gaioli Petri Scopio (1365)*, Roma: Viella, 1991.

MOZO AVELLANED, Clara: "Los protocolos notariales como fuente para el estudio del regadía en el siglo XVI", a *Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas*, Zaragoza: ICE. Universidad de Zaragoza, 1987, p. 241-248.

NOGUERA DE GUZMÁN, Raimon: *La doble redacción de los antiguos documentos notariales de Cataluña*, "AAMN" XXII-I(1978), p. 336-356.

OLLICH, Imma: *La història medieval i les noves tècniques d'anàlisi per ordinador: els testaments de Vic del segle XIII*, "Acta/Mediaevalia" 1(1980), p.11-27.

PAGAROLAS, Laureà: "Recull d'anotacions esparses dels protocols medievals barcelonins", a *Estudis sobre història de la institució notarial ...*, Barcelona, 1988, p. 61-90.

_: *Els arxius de protocols*, "Lligall", 1(1989), p.53-61

_: *L'aplicació de la informàtica sobre els llibres notarians a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona*, "Lligall", 4(1991), p.127-135.

_: *El protocol del notari Bonanat Rimentol de 1351*, Barcelona: Fundació Noguera, 1991, (Acta Notariorum Cataloniae; 1).

_: "Notariat i cultura als registres notarians", a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994, p. 332-350, (Estudis; 7).

_: "Gènesi i evolució dels registres notarians (s. XIII-XIX)", a *II Congrés d'Història del notariat català*, Barcelona, 1998, (en premsa).

PANYELLA, Vinyet: *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Sitges*, Barcelona: Fundació Noguera, 1981, (Inventaris d'Arxius Notarians de Catalunya; -).

PAPELL I TARDIU, Joan: *Catàleg dels protocols de Valls*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, (Inventaris d'Arxius Notarians de Catalunya; 10).

PAVONI, R. (ed.): *Notai genovesi in Oltremare: Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceta (gennaio-agosto 1302)*, Genova: Università di Genova. Istituto di Medievistica, 1987.

PÉREZ PÉREZ, Desamparados: *Símbolos religiosos en la documentación notarial*, "Estudis Castellonencs", 6(1994-95), p. 1077-1091.

PETRUCCI, A. (ed.): *Il protocollo notarile di Coluccio Salutati (1372-1373)*, Milano: Ed. Giuffrè, 1963.

PISTARINO, G. (ed.): *Notai genovesi in Oltremare: Atti rogati a Tunisi da Pietro di Battifoglio (1288-1289)*, Genova: Università di Genova. Istituto di Medievistica, 1987.

PLANES I ALBETS, Ramon: *Catàleg dels Protocols Notarials dels Arxius de Solsona*, Barcelona: Fundació Noguera, 1985, (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya; 7).

_: "Les publicacions d'instruments de descripció", a *Els arxius: l'experiència catalana*, Barcelona: Associació d'Arxivers de Catalunya, 1995, p. 121-124.

POISSON, Jean-Paul: *Des quelques nouvelles utilisations des sources notariales en histoire économique*, "Revue Historique" (Paris), 181973), p.5-22.

POLI, S. (ed.): *Archivio notarile di Fontanelice. Inventario*, Bologna, Deputazione di Storia Patria, 1989 (Documenti e studi della Deputazione di Storia Patria per le Province di Romagna; 16).

PONS ALÓS, Vicent: *Documento y sociedad. El testamento en la Valencia medieval*, "Estudis Castellonencs" 6(1994-95), p. 1101-1119.

PONS GURI, Josep M.: "Documents sobre la notaria del terme del castell de Montclús i el seu arxiu de protocols", a *Estudis sobre història de la institució notarial...*, Barcelona, 1988, p.133-146.

_: "Algunes orientacions per a la utilització dels fons de seccions històriques en districtes notariais" a *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol.1, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, p.159-190 (Textos i Documents; 20).

_: "Taxacions dels salaris de notaris i escrivans en jurisdiccions baronals de les terres gironines. (Palafrugell, Bàscara, Caldes de Malavella, Llagostera, Cassà de La Selva i Vescomtat de Cabrera)", a *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol.1, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, p. 97- 157 (Textos i Documents; 20).

_: *Llibres notariais catalans*, "Rubrica. Trivium, Quadrivium, Studium", IV(1990), p.97-109.

_: *Un fragment de còdex esdevingut coberta de manual notarial*, "EHDAP" , XIII(1995), p.47-53

PONS GURI, Josep M.; PALOU I MIQUEL, Hug: *Catàleg de l'Arxiu Històric Notarial d'Arenys de Mar*, Barcelona: Fundació Noguera, 1992, (Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya; 14).

PORRES, Rosario (dir.): *Aproximación metodológica a los protocolos notariales de Álava*, Universidad del País Vasco, 1996.

PUIG I USTRELL, Pere; SANLLEHÍ I UBACH, Josep: *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Terrassa*, Barcelona: Fundació Noguera, 1984, (Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya; 5).

_: *Capbreu de Bertran acòlit, notari de Terrassa, 1237-1242*, 2 vols., Barcelona: Fundació Noguera, 1992, (Acta Notariorum Cataloniae; 2 i 3).

- PUNCUH, D.(ed.): *Il cartolario del notaio Martino Savona, 1203-1206*, Genova: Società Ligure di Storia Patria, 1974.
- RAMON, Salvador: *L'Arxiu Històric Arxidiocesà, la gran obra de Mn. Sanç Capdevila*, "Església de Tarragona. Butlletí Oficial de l'Arquebisbat" 155(1984), p.103-112.
- RAMON, Salvador; FUENTES, Manel M: *Inventari dels protocols notarians de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1987.
- RANDO, D.; MOTTER, M. (eds.): *Il 'Quaternus rogacionum' del notaio Bongiovanni di Bonandrea (1308-1320)*, Bologna: Il Mulino, 1997, (Storia del Trentino, Serie II, Fonti e testi; 1)
- RIU, Manuel: *Els capbreus, font important per a la història sòcio-econòmica dels senyorius laics i eclesiàstics: dos exemples catalans del segle XVII, referents al monestir cistercenc de Santa Maria de Montbenet (Berga)*, "EHDAP" V(1977), p. 103-128.
- RUBIO MERINO, Pedro: "Tipología documental en los archivos parroquiales", a *Archivística. Estudios básicos*, Sevilla: Diputación Provincial, 1983², p. 209-236.
- SABANÉS ALBERICH, Anna: *Inventari de l'Arxiu de Protocols Notarians del Vendrell*, Barcelona: Fundació Noguera, 1995, (Inventaris d'Arxius Notarians; 18).
- SAINT-PIÈRE, Bernard: "Le corpus notarial de Brignoles (XIVe-XVe siècles)", a *Gli atti privati nel tardo medioevo: Fonti per la storia sociale*, Roma: Istituto di Studi Romani, 1984, p. 23-48.
- SALAZARMAURI I ROIG, Imma: *Anàlisi dels capítols matrimonials de la segona meitat del segle XVIII i darrer part del segle XIX d'un mas ribagorçà: el Mas de Faro*, "Collegats" (Trempe), 7(1997), p. 163-177.

SALVATI, Catello: *L'Archivio notarile di Benevento (1401-1860). (Origini, formazione, consistenza)*, Roma: Archivio di Stato di Roma, 1964, (Quaderni della rassegna degli Archivi di Stato).

SÁNCHEZ BELDA, L.: *El documento notarial y la historia*, Madrid, 1963.

Signa et insignia. Storia, notariato ed archivi notarili in Italia. Firenze, 30 set.-6 ott. 1984, Roma: Arti Grafiche Jasillo, 1984.

STEFANO, A. DE (ed.): *Il registro notarile di Giovanni Maiorana (1297-1300)*, Palermo: Istituto di Storia Patria per la Sicilia, 1943, (Memorie e documenti di storia siciliana. Documenti; 2).

TAMBA, Giorgio: "L'atto notarile nelle registrazioni pubbliche bolognesi nel secolo XIII", a *Notariado público y documento privado...*, València, 1989, p.1091-1107.

TORRA PÉREZ, Albert; RETUERTA JIMÉNEZ, M. LUZ: *Catàleg dels Protocols Notarials de l'antic districte de Sant Feliu de Llobregat*, Barcelona: Fundació Noguera, 1991, (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya; 12).

TORRAS, M.; MASATS, B.; VALDENEBRO, R.; VIRÓS, L.: *Catàleg dels Protocols notarials de Manresa*, 2 vols., Barcelona: Fundació Noguera, 1993, (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya; 15 i 16).

TIEPOLO, F. (ed.): *Domenico prete di San Murizio, notaio in Venezia 81399-1316*, Venezia: Il Comitato editore, 1970.

VÁZQUEZ DE PRADA, Valentín: "Protocolos notariales e Historia Económica: Crédito, comercio, industria", a *Actas del II Coloquio ...*, Santiago de Compostela, 1984, p. 189-218.

VIVES I SABATÉ, Marta: *L'Arxiu de Protocols del districte d'Igualada*, Barcelona: Fundació Noguera, 1997, (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya, 21).

VOVELLE, Michel: *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*,

Paris: Ed. du Seuil, 1978.

_: *La mort à l'Occident, de 1300 à nos jours*, Paris: Gallimard, 1983.

_: "Minutes notariales et Histoire des cultures et des mentalités", a *Actas del II Coloquio...*, Santiago de Compostela, 1984, p.9-26.

Diplomàtica

BONO HUERTA, José: *Conceptos fundamentales de la diplomática notarial*, "HID",
19(1992), p.73-88

BONO HUERTA, José: *Diplomática notarial e Historia del Derecho Notarial*,
"Cuadernos de Historia del Derecho", 3(1996), p.177-190.

CENCETTI, Giorgio: "La *rogatio* nelle carte bolognesi. Contributo allo studio del documento notarile italiano nei secoli X-XII", a *Notariato medioevale bolognese...*, vol. I, Roma, 1977, p.217-352.

CUÑAT CISCAR, Virginia M.: *Para un catálogo de 'signum tabellionis' de la Corona de Aragón: algunos notarios de las ciudades de Valencia y Alzira del siglo XIII*,
"Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval" 4-5(1986), p. 343-357.

CUTINI, Clara: "*Signum notarili*", a *Notariado público y documento privado...*, València, 1989, p.131-135.

D'ARIENZO, Luisa: *Il 'signum tabellionis' e la sottoscrizione notarile degli scrivani di cancelleria de Pietro IV d'Aragona*, "EHDAP", VI(1978), p.15-62.

FALCONI, Ettore: *Lineamenti di diplomatica notarile e tabellionale*, Parma: CUSL, 1983.

FLORIANO CUMBREÑO, Antonio: *Curso general de Paleografía y Paleografía diplomática españolas*, Oviedo, 1946.

GIRY, Arthur: *Manuel de Diplomatique*, Genève: Slatkine Reprint, 1975.

GUYOTJEANNIN, O.; PYCKE, J.; TOCK, B.M: *Diplomatique médiévale*, Turnhout: Brépols, 1993.

MARTÍN LÓPEZ, Encarnación: *La carta partida como forma de validación*, "Estudis Castellonencs", 6(1994-95), p.839-855

MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M.: *Clàusules d'evicció d'alguns notaris gironins del segle XIII*, "Arxiu de Textos Catalans Antics", 3(1984), p. 13-27

MARTÍNEZ SARRIÓN, Ángel: *De las fórmulas instrumentales a las cláusulas negociales*, "EHDAP", XVI(1998), p. 7-75.

MORENO TRUJILLO, M.A.: "Diplomática Notarial en Granada en los inicios de la Modernidad (1505-1520)", a *El notariado andaluz en el tránsito de la Edad Media a la Edad Moderna*, Sevilla, 1996, p. 75-126.

NAVARRO AZPEITIA, Fausto: "El conocimiento notarial de los otorgantes antes de la Ley del Notariado de 1862", a *Centenario de la Ley del Notariado. Sección Primera*, Madrid: Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España, 1964, p. 473-512.

NAVARRO ESCOLANO, Ana M.: *Signos notariales de la colección de pergaminos del Archivo Histórico Municipal de Elche*, "Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval", 1(1982), p.207-220.

OSTOS SALCEDO, Pilar: '*Reparatio Scripturae*' en documentos de los Condes de Pallars y Señores de Berga. Siglo XIV, "HID", 12(1985), p.233-246.

PRATESI, Alessandro: *Genesi e forme del documento medioevale*, Roma: Jouvence, 1979.

ROPA, Giampaolo, "Sulla lingua e su alcuni modi espressivi delle più antiche carte bolognesi (secoli X-XII)", a *Studio bolognese e formazione del Notariato. Atti di un convegno (Bologna, maggio 1989)*, Milano: Ed. Giuffrè, 1992, p. 69-115.

VULLIEZ, Charles: "L'apprentissage de la rédaction des documents diplomatiques à travers l'*Ars Dictaminis* français (et spécialement ligérien) du XIIe siècle", a *Cancelleria e cultura nel medio Evo. XVI. Congresso Internazionale di Scienze Storiche*, Città del Vaticano: Archivio Segreto Vaticano, 1990, p.77-96.

Dret.

ANDRÉS SANTOS, Francisco Javier: "Literatura jurídica latina en la España bajomedieval", a PÉREZ GONZÁLEZ, Maurilio (coord.), *Actas del II Congreso Hipánico de Latín Medieval (León, 11-14 de noviembre de 1997)*, León: Universidad de León, 1998, vol.I, p. 217- 222.

ANGUERA DE SOJO I DODERO, Oriol: *Dret especial de la comarca de Vic*, Barcelona, 1934.

AVILA, P.: *Estudios de derecho notarial*, Madrid, 1973.

BARRERO GARCÍA, Ana M.: "El derecho medieval y la historiografía jurídica (1968-1998)", a *XXV Semana de Estudios Medioevales: La Historia Medieval en España: Un balance historiográfico (1968-1998)*, Pamplona: Gobierno de Navarra, Departamento de Educación y Cultura, 1999, p. 747-778.

BELLOMO, Manlio: *La scienza del diritto al tempo di Federico II*, "RIDC" (Roma), 381992), p. 173-196.

BONO HUERTA, José: *Historia del Derecho Notarial español*, 2 toms, Madrid: Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España, 1979-1982

BROCA, Guillem M. de: *Historia del Derecho de Cataluña*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1985.

CABANELLAS, Guillermo: *Diccionario Enciclopédico de Derecho usual*, Buenos Aires: Ed. Heliasta, SRL, 1981¹⁸.

CALASSO, Francesco: *Introduzione al diritto comune*, Milano: Ed. Giuffrè, 1951.

_: *Medioevo del Diritto. Vol. I: Le fonti*, Milano: Ed. Giuffrè, 1954.

CAMPITELLI, Adriana: "Spunti su una teoria della consuetudine accolta dell'apparato accusatorio", a Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.), *El Dret Comú i Catalunya*, Barcelona: Fundació Noguera, 1996, p. 35-49 (Estudis; 11).

CARBONELL ARROYO, Carolina: *Del documento privado al documento público. La recepción del notariado italiano en España. Siglos XIII-XV*. Tesis doctoral, inédita, dirigida pel Dr. Agustín Bermúdez, Universitat d'Alacant, 1986.

CLAVERO, Bartolomé: *Temas de Historia del Derecho: Derecho común*, Sevilla: Publicaciones de la Universidad, 1979².

COLÓN DOMÈNECH, Germà: *El mot 'boixart', antigalla jurídica i eclesiàstica*, "EHDAP" 16(1998), p. 77-86.

COSTAMAGNA, Giorgio: "Bologna e il ritorno del Diritto romano nella documentazione notarile (s.XII-XIV), a *Studio bolognese e formazione del Notariato. Atti di un convegno (Bologna, maggio 1989)*, Milano: Ed. Giuffrè, 1992, p.11-21.

D'ORS, Alvaro: "Documentos y notarios en el Derecho Romano post-clásico", a *Centenario de la Ley del Notariado, Sección Primera*, Madrid: Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España, 1964, p.79-164.

EGEA FERNÁNDEZ, J.; MARSAL GUILLAMET, J.: "L'aportació dels notaris a la ciència jurídica catalana (s.IX a XIX)", a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, 1994, p.277-320, (Estudis; 7).

EGEA FERNÁNDEZ, Joan; GAY ESCODA, Josep M.: *Eficàcia de les normes a la tradició jurídica catalana des de la Baixa Edat Mitjana fins al Decret de Nova Planta*, "Revista Jurídica de Catalunya", 2-3(1979), p.259-294; 504-586.

FERNÁNDEZ BARREIRO, A.: *La tradición romanística en la cultura jurídica europea*, Madrid: Ed. Centro de Estudios Ramón Areces, S.A., 1992.

FERRO, Víctor: *El Dret Públic Català*, Vic: Eumo Editorial, 1987.

FONT RIUS, Josep M.: "El desarrollo general del derecho en los territorios de la Corona de Aragón (siglos XII-XIV)" a *VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, 1962, p. 289-326.

_ : "La recepción del derecho romano en la península ibérica durante la Edad Media", a *Recueil de mémoires et travaux publié par la Société d'Histoire du Droit et des Institutions des Anciens Pays de Droit écrit (Montpellier, 1967)*,

_ : "Las instituciones de la Corona de Aragón", a *IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón, 1955*, Barcelona, 1976, p. 209-223.

GAGNOLA, Tiziana: *Il ritorno all'applicazione delle norme di diritto romano tra Po ed Appennino nei secoli XII e XIII*, "Studi di Storia Medioevale e di Diplomatica" , 9(1987), p. 33-48.

GARCÍA, Antonio: *Los manuscritos del Decreto de Graciano en las bibliotecas y archivos de España*, "Studia Gratiana" (Bologna), 8(1962), p.162-193.

_: "Nuevos manuscritos del Decreto de Graciano en España", a *Études d'histoire du droit canonique dédiés à Gabriel Le Brass*, vol.I, París, 1965, p.117-128.

_: *La penetración del derecho clásico medieval en España*, "AHDE", 36(1966), p. 575-592.

_: *Obras de Derecho común medieval en castellano*, "AHDE", 41(1971), p.665-686.

_: "Manuscritos jurídicos datados en la Biblioteca Capítular de Toledo", a *Miscel.lània en homenatge al P. Agustí Altisent*, Tarragona: Publicacions de la Diputació, 1991, p.159-172.

_: "El derecho canónico medieval", a IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino(ed.): *El Dret Comú i Catalunya, Actes del II Simposi Internacional, Barcelona 31 maig-1 juny de 1991*, Barcelona: Fundació Noguera, 1992, (Estudis, 3), p.17-51.

_: "El renacimiento de la teoría y la práctica jurídicas. Siglo XII", a *Renovación intelectual del Occidente Europeo (siglo XII)*, Pamplona: Gobierno de Navarra, 1998, p. 99-118.

GARCÍA SANZ, Arcadi: *El jurista Pere Albert i la seva obra*, "EHDAP", XIV(1996), p.7-38.

GAUDEMET, Jean: *Droit de l'Église et vie sociale au Moyen Âge*, Northampton: Variorum Reprints, 1989 (Collected Studies Series; 100).

_: *Église et cité. Histoire du droit canonique*, París: Cerf/Montchrestien, 1994.

GOURON, André: *Aux origines de l'influence des glossateurs en Espagne*, "HID", 10(1983), p. 325-346.

- _: "La science juridique française aux XIe. Et XIIe. siècles", a GOURON, André : *Études sur la diffusion des doctrines juridiques médiévales*, London: Variorum Reprints, 1987, p.3-118.
- _: "Les juristes de l'école de Montpellier", a GOURON, André: *Études sur la diffusion des doctrines juridiques médiévales*, London: Variorum Reprints, 1987, p.3-35.
- _: "La science juridique française aux XIe et XIIe siècles", a GOURON, André: *Études sur la diffusion des doctrines juridiques médiévales*, London: Variorum Reprints, 1987, p.3-118.
- _: "Un assaut en deux vagues : la diffusion du droit romain dans l'Europe du XIIe siècle", a IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino (ed.): *El Dret Comú i Catalunya. Actes del I Simposi Internacional. Barcelona, 1990*, Barcelona: Fundació Noguera, 1991, p.47-63, (Estudis; 2).
- _: "Lliçó magistral amb motiu de l'acte d'investidura de *doctor honoris causa* de la Universitat de Barcelona: La Catalogne dans le concert juridique européen du douzième siècle", a IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino (ed.): *El Dret Comú i Catalunya. Actes del III Simposi Internacional, Barcelona, 1992*, Barcelona: Fundació Noguera, p. 19-26, (Estudis; 5).
- _: "Le fondement de la coutume chez les civilistes avant Azon", a IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino (ed.): *El Dret Comú i Catalunya, Actes del V Simposi Internacional, Barcelona, 1995*, Barcelona: Fundació Noguera, 1996, p. 19-34, (Estudis; 11).
- HINOJOSA, Eduardo de: "La admisión del derecho romano en Cataluña", a *Obras*, vol.II, Madrid: CSIC 1955, p.389-404.
- IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino: *¿El primer testimonio de la recepción del Derecho romano en Cataluña?*, "Revista Jurídica de Catalunya", 1(1978), p.7-41.

- _: *La creación del Derecho en Cataluña*, "AHDE", 47(1977), p. 99-423.
- _: "La difusión del Derecho Común en Cataluña", a IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino (ed.):
El Dret Comú i Catalunya. Actes del I Simposi Internacional, Barcelona, 1990,
Barcelona: Fundació Noguera, 1991, p. 95-279 (Estudis; 2).
- _: "La recepción del Derecho Común: estado de la cuestión e hipótesis de trabajo", a
IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino (ed.): *El Dret Comú i Catalunya. Actes del II
Simposi Internacional, Barcelona, 1991*, Barcelona: Fundació Noguera, 1992,
p.213-330 (Estudis; 3).
- _: "Cataluña y el Derecho Común", a IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino (ed.): *El Dret Comú
i Catalunya. Actes del VI Simposi Internacional, Barcelona 1996*, Barcelona:
Fundació Noguera, 1997, p.19- 65, (Estudis; 12).
- : "El Derecho Común y Cataluña", a IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino (ed.): *El Dret Comú
i Catalunya. Actes del VI Simposi Internacional, Barcelona 1996*, Barcelona,
1997, p. 305-406, (Estudis; 12).
- JORDÀ FERNÁNDEZ, Antoni: "Terminología jurídica i Dret Comú: a propòsit de Robert
Bordet, *Princeps* de Tarragona, (s.XII)", a *El temps sota control. Homenatge a
F. Xavier Ricomà*, Tarragona: Publicacions de la Diputació, 1997, p.355-362.
- KANTOROWICZ, Hermann: *Accursio e la sua biblioteca*, "Rivista di Storia del Diritto
Italiano" (Bologna), 2, fasc.1 (1929), p.35-62.
- MAYALI, Laurent: "Mythes et réalité de la renaissance juridique au douzième siècle", a
IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino (ed.), *El Dret Comú i Catalunya: Ius proprium-Ius
commune a Europa, Actes del III Simposi Internacional, Barcelona, 5-7
novembre de 1992*, Barcelona: Fundació Noguera, 1993, (Estudis, 5), p. 187-
202.

MOR, Carlo Guido: "Il 'miracolo' bolognese: la diffusione del metodo scientifico della scuola di Bologna nel secolo XII", a *Studi in memoria per la storia dell'università di Bologna*, vol.I, Bologna, 1956, p.161-171.

NICOLAJ, Giovanna: *Cultura e prassi di notari preirneriani: alle origini del rinascimento giuridico*, Milano: Ed. Giuffrè, 1991.

PACE, Giacomo: '*Garnerius Theutonicus*'. *Nuove fonti su irnerio e i 'quattro dottori'*, "RIDC" (Roma), 28(1991), p. 123-124.

PADOA SCHIOPPA, Antonio: "Sul ruolo dei giuristi nell'età del diritto comune: un problema aperto", a *Il Diritto comune e la tradizione giuridica europea. Atti del Convegno di Studi in onore di Giuseppe Ermini, Perugia, 30-31 ottobre, 1976*, Perugia: Libreria Universitaria, 1980, p.153-166.

PARICIO, Javier; FERNÁNDEZ BARREIRO, A.: *Historia del derecho romano y su recepción europea*, Madrid: Ed. Centro de Estudios Ramón Areces, S.A., 1997.

PARÍS, Lluís: *La introducció del Dret Romà a Catalunya*, "Miscel·lània Històrica Catalana. Scriptorium Populeti" (Poblet), 38(1970), p.155-159.

PÉREZ AUNÓS, Antonio: *El Derecho catalán en el siglo XIII*, Barcelona: Ed. Helios, 1926.

PONS GURI, Josep M.: *El Cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*, Barcelona: Fundació Noguera, 1984 (Textos i Documents, 7) (sobretot la introducció, p.22-31)

RODRÍGUEZ ADRADOS, A.: *El derecho notarial en el fuero de Soria y en la legislación de Alfonso X el Sabio*, "Revista del Derecho Notarial" (Madrid), (1964), p.29-187.

SAVIGNY, F. Karl von: *Storia del diritto romano nel Medioevo. Prima versione dal tedesco dell'avvocato E. Bollati, con note e giunte inedite*, vol.1, Roma: Multigrafica Editrice, 1972 (Rist. Anast. Dell'ed. 1854-1857).

SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago: *Història de la producció del Dret Català fins el Decret de Nova Planta*, Girona: Col.legi Universitari U.A.B., 1978.

SPECIALE, Giuseppe: *La memoria del diritto comune. Sulle tracce d'uso del Codex di Giustiniano (secoli XII-XV)*, Roma: Il Cigno, 1994.

_: *Francesco d'Accursio e la trasmissione della 'Magna Glossa'. Un contributo dal codice di Gand*, *Bibliotek der Rijksuniversiteit*, 21, "RIDC" (Roma), 6(1995), p.191-216.

TURULL, Max: *La configuració jurídica del municipi baix-medieval*, Barcelona: Fundació Noguera, 1992, (Textos i Documents; 24).

Establiments i emfiteusi.

BENITO MONCLÚS, Pere: *Del caràcter agrari de la documentació contractual: la concessió "Precaria"*, "AEM", 26/1(1996), p.72-87 (Treball integrat al'article tripartit *the typological approaches to Catalanian Archival evidence, 10-12 centuries*, en el que hi participen també Adam J. Kosto i Nathaniel L. Taylor, p. 43- 88.

BORRELL Y MACIÀ, Antonio: *Los censos enfitéuticos en Cataluña*, Barcelona: Ed. Bosch, 1948.

CARCELLER I BARRABEIG, Gerard: *Renda senyorial i exacció sobre el camperolat de Santa Coloma de Queralt (segle XIV)*, "Recull" (Santa Coloma de Queralt), 3 (1995), p. 27-46.

_: *La baronia de Queralt al segle XV. Organització del territori i gestió econòmica d'un espai feudal*, Montblanc: Consell Comarcal de la Conca de Barberà, 1998.

CARRERAS CANDI, Francesc: *Notes sobre los orogens de la enfiteusis en lo territori de Barcelona*, "Revista Jurídica de Catalunya", XV-XVI(1909-1910), p. 193-508; 26-153.

CENCETTI, Giorgio: *Diplomatica dell'enfiteusi bolognese*, "Rivista di Storia del Diritto Italiano" (Bologna), 17(1939), p. 438-455.

_: "Il contratto di enfiteusi nella dottrina dei glossatori e dei commentatori", a FERRARA, R. ; ORLANDELLI, G. ; VASINA, A. (eds.): *Giorgio Cencetti: Lo Studio di Bologna. Aspetti, momenti e problemi (1935-1970)*, Bologna: CLUEB, 1989, p. 125-208.

CUADRADA MAJÓ, Coral: *El Maresme medieval: Les jurisdiccions baronals de Mataró: Sant Vicenç/Vilassar (hàbitat, economia i societat, segles X-XIV)*, Barcelona: Ed. Rafael Dalmau, 1988.

_: "Poder, producción y familia en el mundo rural catalán (siglox XI-XIV)", a Reyna PASTOR (comp.): *Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media y Moderna*, Madrid: CSIC, 1990, p. 225-261.

_: *La pagesia medieval, una classe homogènia? (Anàlisi de la condició social dels camperols del Maresme, segles XIII-XIV)*, "Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics" V(1994), p. 67-80.

_: *Senyors i ciutadans: les senyories catalanes a la Baixa Edat Mitjana*, "Revista d'Història Medieval" 8(1998), p.57-77.

FALGUERA, Félix M.: "Derechos reales: su número. Teorías del domino y de la propiedad", a *Conferencias de derecho catalán dadas en el Ateneo Barcelonés en 1870 y 1880*, Barcelona: La Anticuaria, 1889, p.56-77.

FREEDMAN, Paul H.: *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*, Barcelona: Edicions 62, 1988.

_: *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, Vic: Eumo Editorial, 1996.

GARCÍA DÍAZ, Isabel: *La huerta de Murcia en el siglo XIV. (Propiedad y producción)*, Murcia: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, 1990, (Colección Maior, 28).

GASSIOT PINTORI, Sílvia: "Herència i mercat de la terra: l'accés a la propietat al domini de Cervelló segons el Capbreu de 1374-1377", a SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (comp.): *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona: CSIC, 1993, p.71-103.

HINOJOSA, Eduardo de: "El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media", a *Obras Completas*, Madrid: CSIC, 1955, p.35-323.

JULIÀ VIÑAMATA, José-Ramón: *La enfiteusis como factor transformador del paisaje en la Barcelona de principios de siglo XIV*, "Universitas Tarraconensis", X(1992), p. 129-150.

LEMEUNIER, Guy: *Cens emfiteutic i colonització agrícola a Múrcia (1450-1900)*. (Primera part), "Estudis d'Història Agrària" 7(1987), p.51-75.

- LÓPEZ PIZCUETA, Tomàs: *La Pia Almoina de Barcelona (1161-1350), Estudi d'un patrimoni eclesiàstic català baixmedieval*, Barcelona: Fundació Noguera, 1999, (Estudis; 16).
- MALLORQUÍ I GARCIA, Elvis: "El mas com a unitat d'explotació agrària. Repàs dels seus orígens", a *El mas medieval a Catalunya* "Quaderns, C.E.C.B." (Banyoles), 19(1998), p. 45-64.
- MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M.: *Clàusules d'evicció d'alguns notaris gironins del segle XIII*, "Arxiu de Textos Catalans Antics" 3(1984), p.13- 27.
- MAZZI, Maria Serena; RAVEGGI, Sergio: *Gli uomini e le cose nelle campagne fiorentine del Quattrocento*, Firenze: Leo S. Olschki Editore, 1983.
- NOGUERA DE GUZMÁN, Ramón: *De la enfiteusis a la enfiteusis*, "Anales de la Academia Matritense del Notariado" (Madrid), V(1950), p.385-444.
- _: *El Precario y la "Precaria". (Notas para la historia de la enfiteusis*, "EHDAP", II(1950), p.151-274.
- ORLANDELLI, Gianfranco: *"Petitionibus emphyteuticariis anuendo. Irnerio e l'interpretazione della legge iubemus (C.1.2.14)*, a FERRARA, R; FEO, G. (eds.): *Gianfranco Orlandelli: Scritti di Paleografia e Diplomatica*, Bologna: 1994, Istituto per la Storia dell'Università di Bologna p. 509-526.
- PASCUCCI, Giovanni Battista: *Contratti agrari nel diritto statutario bolognese del secolo XIII*, Bologna: Tip. Luigi Parma, 1960.
- PESET, M.: *L'emfiteusi al regne de València. Una anàlisi jurídica*, "Estudis d'Història Agrària" 7(1987), p.99-126.
- PIÑOL ALABART, Daniel: "Els establiments de masos al Camp de Tarragona: un aspecte de la diplomàtica notarial (s.XIII-XIV)", comunicació presentada al *Col.loqui*

sobre el mas català a l'Edat Mitjana i Moderna, Barcelona, 3-5 de novembre de 1999, Barcelona: CSIC (en premsa).

PONS GURI, Josep M.: "Entre l'emfiteusi i el feudalisme", a *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol.3, Barcelona: Fundació Noguera, 1989 (Textos i Documents, 22), p.183-192.

_: "Sentència arbitral sobre lluïsmes, subestabliments i altres drets emfiteùtics a Sant Celoni", a *Recull d'estudis ...*, vol.3, Barcelona, 1989, p. 237-248.

_: "Relació jurídica de la remença i els mals usos a les terres gironines (s.XIII-XV)", a *Recull d'estudis...*, vol.3, Barcelona, 1989, p.323-338.

SALRACH, Josep M.: "Problema agrari i política de la monarquia en la crisi baixmedieval catalana", a *Miscel.lània en homenatge al P. Agustí Altisent*, Tarragona, 1991, p. 217-244.

SERRA I CLOTA, Assumpta: *La comunitat rural a la Catalunya Medieval. Collsacabra (s.XIII-XVI)*, Vic: Eumo Editorial, 1990.

Formularis.

ANSELMI, Anselmo: *Principi di arte notarile con formulario ragionato. Ad uso dei praticanti*, 2 vols., Roma, 1921-1922.

ALONSO RODRÍGUEZ, Henar: *L' 'Art de Notaria' del Catecisme de Jeroni Jutllar (1568)*, "EHDAP", XVI(1998), p.259-282.

_: "Los formularios notariales como instrumento para la aplicación del Derecho. Análisis de un Art de Notaria catalán del siglo XVI", a *La aplicación del derecho a lo*

largo de la historia. Actas de las III Jornadas de Historia del Derecho de la Universidad de Jaén (19-20 de diciembre de 1997), Jaén, 1998, p. 235-258.

ARNALL I JUAN, M. Josepa: "La 'praxis' en un formulari notarial barcelonès del segle XVI: Ms. 944 de la Biblioteca Provincial i Universitària de Barcelona", a *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna*, vol.2, Barcelona, 1984, p. 1010-110.

BONO HUERTA, José: *Dos formularios notariales del siglo XV de Mallorca*, "Rubrica. De scriptis Notariorum", III(1989), p.11-37.

BRONZINO, Giovanni (ed.): *Bencivenne. Ars Notariae*, Bologna: Nicola Zanichelli Editore, 1965 (Studi e Ricerche, 14).

CAPDEVILA, Sanç: *La 'Practica Dictaminis' de Llorens de Aquileia*, "Analecta Sacra Tarraconensia", 6(1930), p. 207-230.

CÁRCEL ORTÍ, M. Milagros: *Un formulario notarial del siglo XVI de la Bailía de Valencia*, "EHDAP", VIII(1980), p.49-62.

CORTÉS ESCRIVÀ, Josepa (ed.): *Formularium diversorum instrumentorum. Un formulari notarial valencià del segle XV. Edició del manuscrit conservat a l'Arxiu Municipal de Sueca*, Sueca, 1986.

DIEVOET, Guido van: *Les coutumiers, les styles, les formulaires et les 'artes notariae'*, Turnhout: Brépols, 1986.

DURÁN CAÑAMERAS, Félix: *Los formularios notariales en Cataluña*, "Anuario de la Academia de doctores del Distrito Universitario de Barcelona" (Barcelona), (1966), p. 15-24.

FALCONI, Ettore (ed.): *Due formulari notarili Cremonensi (sec. XIV-XV)*, Roma: Consiglio Nazionale del Notariato, 1979.

- FIGA FAURA, L.: *Los formularios notariales y la formación del notariado en Cataluña*, "AAMN", XXII, I(1978), p.319-333.
- GARCÍA VILLADA, Zacarías: *Formularios de las Bibliotecas y Archivos de Barcelona*, "Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans", IV(1911-1912), p.533-552.
- GARCÍA-GALLO, Alfonso: *Los documentos y los formularios jurídicos en España hasta el siglo XII*, "AAMN", XXII, I(1978), p.113-117.
- GARCÍA-GRANERO, Juan: *Formularios notariales de los siglos XIII al XVI*, "AAMN", XXII, I(1978), p.227-286.
- GIMENO BLAY, Francisco: *Un formulario notarial del siglo XVI (Archivo Municipal de Segorbe)*, "EHDAP", IX(1981), p.263-275.
- Irnerius Bononiensis, c.1060-1140. Formularius tabellionum. Il 'Formularium tabellionum' di Irnerio*, Bologna: F.lli Treves, 1892 (appunti e documenti per la storia dei glossatori, 1).
- MADURELL MARIMON, Josep M.: *Formulario notarial del siglo XVI*, "EHDAP", IV(1974), p.9-27.
- MIGLIARDI O'RIODAN COLSANTI, Giustiniana: "Prime indagini sull'evoluzione del formulario notarile nel contratto marittimo veneziano (sec. XI-XII)", a *Notariado público y documento privado...*, València, 1989, p.1139-1166.
- ORLANDELLI, Gianfranco (ed.): *Salatiele. Ars notariae*, 2 vols., Milano: Ed. Giuffrè, 1961.
- _: "Documento e formulari bolognesi da Irnerio alla *collectio Contractum* di Rolandino", a *Notariado público y documento privado...*, València, 1989, p. 1009-1036.
- _: "Appunti sulla scuola bolognese di notariato per una edizione della *Ars Notarie* di Salatiele", a FERRARA, R.; FEO. G. (eds.): *Gianfranco Orlandelli: Scritti di*

Paleografia e Diplomatica, Bologna: Istituto per la Storia dell'Università di Bologna, 1994, p. 347-398.

RICOMÀ VENDRELL, Francesc X.: "Formularios notariales del arzobispado de Tarragona (S.XIII-XIV)", a *I Jornades d'investigació dels Arxius*, Tarragona, 1979, p.46-48.

SEVILLANO COLON, F.: *Un nuevo formulario inédito. Siglo XIII*, "AHDE", XIX(1948-1949), p.548-589.

SINISI, Lorenzo: *Formulari e cultura giuridica notarile nell'Età Moderna. L'esperienza genovese*, Milano: Ed. Giuffrè, 1997.

VALLS TABERNER, Ferran: *Un formulari jurídic del segle XII*, "AHDE", III(1926), p.508-517.

ZIMMERMANN, Michel: *Un formulaire du Xème siècle conservé à Ripoll*, "Faventia" (Universitat Autònoma de Barcelona), 4, 2(1982), p.25-86.

Història de la Cultura Escrita.

Escriptura.Paleografia. Codicologia.

ALTISENT, Agustí: *Libros y economía en los monasterios de la Edad Media*, "Yermo. Cuadernos de historia y de espiritualidad monásticas", (Santa Maria del Paular), V(1967), p. 1-12.

_: *Persistència, als segles XVIII i XIX, de la fórmula medieval de la tinta*, "Estudis d'Història Medieval", (Barcelona), I(1969), p.135-139.

_: "Més sobre tinta, plomes i llibres", a *Homenatge a la memòria del prof. Dr. Emilio Sáez*, Barcelona: CSIC, 1989, p. 531- 536.

- ÁLVAREZ MÁRQUEZ, M.Carmen: *Escritura latina en la Plena y Baja Edad Media: la llamada "gótica libraria"*, "HID" 12(1985), p.377-410.
- ARNALL I JUAN, Josepa; PONS GURI, Josep M.: *L'escritura a les terres gironines (segles IX-XVIII)*, 2 vols., Diputació de Girona, 1993.
- BASTARDAS, Joan; QUETGLAS, Pere J.: *Paleografia, lèxic i crítica textual*, "Rubrica. Trivium, Quadrivium, Studium", IV(1990), pp185-196
- BASTIANONI, Curzio: "Le cartiere di Colle Val d'Elsa e i loro segni nella prima metà del secolo XIV", a Simonetta CAVACIOCCHI (coord.): *Produzione e commercio della carta e del libro seccoli XIII-XVII. Atti della "Ventitreesima Settimana di Studi (15-20 aprile, 1991)*, Firenze: Le Monnier, 1992, p.221-232.
- BATTELLI, Giulio: *Lezioni di Paleografia*, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1999⁴.
- BISCHOFF, Bernhard: *Paléographie de l'Antiquité romaine et du Moyen Âge Occidental*, Paris: Picard, 1993
- BRAYER, E.; VERNET, M.Th.: *Colloque International de Paléographie. Paris, 28-30 avril 1953*, "Scriptorium" (Brusel.es), 7,2(1953), p.266-270
- BRIQUET, C.M.: *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier. Dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, New York, 1985, 4 vols.
- CAMINO MARTÍNEZ, M. Carmen: *La escritura de los escribanos públicos de Sevilla (1253-1300)*, "HID", 15(1988), p.145-165
- CARBONELL, M.José: *Notas para el estudio de la escritura usual en Tortosa (Primera mitad del siglo XIV)*, "Saitabi" (València), 30(1981), p.37-96.
- CARDONA, Giorgio Raimondo: *Antropología de la escritura*, Barcelona:; Ed. Gedisa, 1999 (1^a. Reimp.), (Col. Lea; 3).

CARRASCO LAZARENO, M. Teresa: "La escritura semicursiva en la documentación particular castellana del siglo XIII", a PÉREZ GONZÁLEZ, Maurilio (Coord.): *Actas del II Congreso Hispánico de Latín Medieval (León, 11-14 de Noviembre de 1997)*, León: Servicio de Publicaciones de la Universidad de León, 1998, p. 307-315.

CASAMASSIMA, Emanuele: "Scrittura documentaria dei 'Notarii' e scrittura libraria ne secoli X-XIII. Note paleografiche", a *Il notariato nella civiltà toscana: Atti di un convegno (1981)*, Roma: Consiglio Nazionale del Notariato, 1985, p.61-122

_: *Tradizione corsiva e tradizione libraria nella scrittura latina del Medioevo*, Roma: Ed. Gela, 1988.

CASTAGNANI, Giancarlo: "Immagine e significato del Museo della Carta e della Filigrana di Fabriano", a Simonetta CAVACIOCCHI (coord.): *Produzione e commercio della carta e del libro seccoli XIII-XVII. Atti della "Ventitreesima Settimana di Studi (15-20 aprile 1991)*, Firenze: Le Monnier, 1992, p.247-250.

CASULA, Francesco C.: *Osservazioni paleografiche e diplomatistiche sulla Cancelleria di Giacomo I il Conquistatore*, "Archivi e Cultura" Anno XI. Gennaio-Dicembre, 1977, p. 7-26.

_: *Breve storia della scrittura in Sardegna*, Cagliari, 1978.

_: "Breve storia dell scrittura documentaria in Sardegna nell'epoca aragonese", a *Colectánea Paleográfica de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1991, p.145-159.

CAVACIOCCHI, Simonetta (coord.): *Produzione e commercio della carta e dellibro seccoli XIII-XVIII. Atti della Ventitreesima Settimana di Studi, 15-20 aprile, 1991*, Firenze: Le Monnier, 1992.

CENCETTI, Giorgio: *Lineamenti di Storia della scrittura latina*, Bologna: Pàtron Editore,
1997(2a.edició a càrrec de Gemma Guerrini)

CORTÉS ESCRIVÀ, Josepa: "El paper i les filigranes", a *La impremta valenciana*,
València: Generalitat Valenciana, 1990, p.143-154

_: *Filigranes medievals de l'Arxiu Municipal de Sueca (1399-1500)*, "Quaderns de
Sueca" V, p.9-49

COSTAMAGNA, Giorgio: "Evoluzione della corsiva notarile genovese nei secoli XVI e
XVII", a *Miscellanea in memoria di Giorgio Cencetti*, Torino: Bottega
d'Erasmus, 1973, p.191-211

_: *Perchè scriviamo così. Invito alla Paleografia Latina.*, Roma: Il Centro di Ricerca,
1987.

D'ARIENZO, Luisa: "Alcune considerazioni sul passaggio dalla scrittura gotica
all'umanistica nella produzione documentaria catalana dei secoli XIV e XV", a
Studi di Paleografia e Diplomatica, Padova, 1974, p.199-226

DONATO, Vittorio de: *Paleografia e storia*, "Quaderni Medievali" (Bari), 1 (1976), p.87-
94.

DOÑATE SEBASTIÀ, José M.: *Filigranas del Archivo Municipal de Villarreal*,
"Ligarzas" (València), 5(1973), p.111-245.

DOÑATE SEBASTIÀ, José M.: *Filigranas del Archivo Municipal de Villarreal*,
"Ligarzas" (València), 5(1973), p.111-245.

FLORIANO CUMBREÑO, Antonio C.: *Curso general de Paleografía*, Oviedo, 1946

GARCÍA VILLADA, Zacarías: *Paleografía Española*, Barcelona: El Albir, 1974.

GARCÍA, Antonio: *Paleografía y Derecho en la Baja Edad Media*, "Rubrica. Trivium, Quadrivium, Studium. Las abreviaturas en la enseñanza medieval", IV(1990), p.51-58

GIMENO BLAY, Francisco M.: *Las llamadas ciencias auxiliares de la historia, errónea interpretación?: consideraciones metodológicas*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1986.

_: *La escritura gótica en el País Valenciano después de la conquista del siglo XIII*, València: Universitat de València, 1985

GIMENO BLAY, Francisco; TRENCHS, José: *La Paleografía y la Diplomática en España*, "Hispania" (Madrid), L, 2(1990), p.459-472.

GIMENO BLAY, Francisco; TRENCHS, José: *La escritura medieval de la Corona de Aragón (1137-1474)*, "AEM", 21(1991), p.493-511.

GIMENO, Francisco M.; PETRUCCI, Armando(eds.): *Escribir y leer en Occidente*, València: Universitat de València, 1995.

GIULIANO, Maria Luisa: *Coltura e attività calligrafica nel secolo XII a Verona*, Firenze: Casa Editrice Leo S. Olschki, 1931.

HAJNAL, Istvan: *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959², (edició a cura de L. Mezey).

LEMAIRE, Jacques: *Introduction à la Codicologie*, Louvain-La-Neuve: Université Catholique de Louvain. Publications de l'Institut d'études médiévales, 1989.

LÓPEZ PLA, Juan; MARTÍN GREGO, María Josefa: *Filigranas del Archivo Municipal de Castellón de la Plana ('Manual de Consells')*, "Ligarzas" (València), 5(1973), p.7-109.

MADURELL MARIMON, Josep M.: "Els molins paperers a Catalunya. Notes per a la seva localització", a *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, vol.2, Universitat de Barcelona, 1965, , p.347-361.

_: *El paper a les terres catalanes. Contribució a la seva història*, 2 vols., Barcelona: Fund. Vives Casajoana, 1972.

MALLON, Jean: *Paléographie romaine*, Madrid: CSIC, 1952

MARICHAL, Robert: "La escritura latina y la civilización occidental del siglo I al siglo XVI", a COHEN, M.; SAINTE FARE GARNOT, J. (dirs.): *La escritura y la Psicología de los pueblos*, Mèxic: Siglo XXI Editores, 1968, (Fondo de Cultura Económica), p.205-254.

MARTIN, Henri-Jean: *Storia e potere della scrittura*, Bari: Ed. Laterza, 1990.

MATEU IBARS, Josefina i M. Dolores: *Colectánea Paleográfica de la Corona de Aragón*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1991.

MIGLIO, Luisa: *L'altra metà della scrittura: scrivere il volgare (al'origine delle corsive mercantili)*, "Scrittura e civiltà", 10(1986), p. 85-114.

NICOLAJ, Giovanna: *Alle origini della minuscola notarile italiana e dei suoi caratteri sotirici*, "Scrittura e civiltà", 10(1986), p. 49-81.

NÚÑEZ CONTRERAS, Luis: *Manual de Paleografía. fundamentos e Historia de la escritura latina hasta el siglo VIII*, Madrid, 1994.

ORLANDELLI, Gianfranco: "Ricerche sulla origine della *littera bononiensis*: scritture documentari bolognesi del secolo XII", a FERRARA, R; FEO, G. (eds.): *Gianfranco Orlandelli: Scritti di Paleografia e Diplomatica*, Bologna, Istituto per la Storia dell'Università di Bologna, 1994, p. 95-144

- _: "*Littera nova e littera antiqua fra glossatori e umanisti*", a FERRARA, R.; FEO, G. (eds.): *Gianfranco Orlandelli: Scritti di Paleografia e Diplomatica*, Bologna, Istituto per la Storia dell'Università di Bologna, 1994, p.211-236.
- _: "*Origini del gotico e scritture scolastiche*", a FERRARA, R.; FEO, G. (eds.): *Gianfranco Orlandelli: Scritti di Paleografia e Diplomatica*, Bologna, Istituto per la Storia dell'Università di Bologna, 1994, p.249-254.
- OSTOS, Pilar; PARDO, M. Luisa; RODRÍGUEZ, Elena E.: *Vocabulario de Codicología. Versión española revisada y aumentada del 'Vocabulaire codicologique de Denis Muzerelle'*, Madrid: Arco Libros, 1997 (Instrumentos Bibliográficos).
- PAGNIN, B.: *La littera bononiensis. Studio paleografico*, "Atti del R. Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti", (Venezia), XCIII, parte II (1933-34), p. 1593-1665
- PETRUCCI, Armando: "Modello notarile e testualità", *all notariato nella civiltà toscana: Atti di un convegno (1981)*, Roma: Consiglio Nazionale del Notariato, 1985, p.123-145.
- _: *Storia della scrittura e storia della società*, "AEM" 21(1991), p. 309-322.
- _: *Medioevo da leggere. Guida allo studio delle testimonianze scritte del Medioevo italiano*, Torino: Einaudi, 1992.
- _: *Alfabetismo, escritura, sociedad*, Barcelona: Gedisa, 1999, (Col. Lea; 14).
- _: "Leer en la Edad Media", a *Alfabetismo, escritura, sociedad*, Barcelona: Ed. Gedisa, 1999, p.183-196 (Col. Lea; 14).
- PIÑOL ALABART, Daniel: *L'arxiu parroquial de Riba-roja d'Ebre. Algunes dades*, "Miscel·lània. Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre" 12(1998), p. 121-134.
- PIRELLA, Francesco: *Le cartiere a Genova nel secolo di Colombo*, "Columbus 92", 4(1990), p.44-45.

PONS GURI, Josep M.: "Característiques paleogràfiques dels llibres notariais catalans fins al 1351" a *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol.1, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, p.191-218 (Textos i Documents; 20).

PRATESI, Alessandro: "Gli studi di Paleografia latina negli ultimi dieci anni", a *II Convegno dell'Associazione Italiana Paleografi e Diplomatisti*, publicat a "Studi di Storia Medioevale e di Diplomatica" 8(1984), p. 59- 69.

SÁNCHEZ ALMELA, Elena: *Un escribano de "lletra rodona": Forner*, "Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura", 59,4(1983), p.531-534

SÁNCHEZ REAL, José: *Las filigranas de animales en los archivos de Tarragona*, "Boletín Arqueológico" (Tarragona), 61-64(1958), p. 64-84.

_: *Las filigranas del papel*, "Ligarzas" (València), 3(1971), p.229-236.

_: *Filigranas por descubrir*, "Investigación y Técnica del Papel" (Madrid), 37, tomo 10(1973), p.493-513.

_: *Filigranas descubiertas*, "Investigación y Técnica del Papel" (Madrid), 37, tomo 10(1973), p.1135-1172.

_: *Criterios a seguir en la recogida de filigranas*, "Ligarzas" (València), 6(1974), p.361-371.

SÁNCHEZ REAL, José; HERNÁNDEZ SANCHIS, Jesús: *Las filigranas medievales del Archivo Municipal de Alzira*, "Al-Gezira" (Alzira), 6(1990), p.145-202.

STIENNON, Jacques: *Paléographie du Moyen Âge*, Paris: Armand Colin, 1973.

_: *L'écriture*, Turnhout: Brépols, 1995.

TRENCHS, Josep: *La escribanía de Ramón Berenguer III (1097-1131). Datos para su estudio*, "Estudios" (València), I(1982), p.1-6.

VALLS I SUBIRÀ, Oriol: *La Historia del papel en España, vol.1: siglos X-XIV*, Madrid: Empresa Nacional de Celulosas, 1978.

VÁZQUEZ BERTOMEU, Mercedes: *El escritorio capitular compostelano (1460-1481)*, "HID", 24(1987), p. 497-534.

VENTURA CONEJERO, Agustí: "Orígens del paper a Xàtiva", a *La Impremta valenciana*, València: Generalitat Valenciana, 1990, p.123-142.

Abreviatures.

BARREDA I EDO, Pere Enric: *Pervivència dels abreujats a documents notariais llatins de l'Alt Mestrat (Benasal, Culla), al segle XVII*, "Rubrica. Trivium, Quadrivium, Studium", IV(1990), p.325-338

BONO HUERTA, José: "*Initia clausularum*", "Rubrica. Trivium, Quadrivium, Studium" , IV(1990), p.75-96

CAPPELLI, Adriano: *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*, Milano: Ed. Ulrico Hoepli, 1990⁶.

COSTAMAGNA, Giorgio: "Influenze tachigrafiche sulla formazione del segno del tabellionato nell'Italia settentrionale (sec. IX-XI)", a *Studi di Paleografia e di Diplomatica*, Roma: Il Centro di Ricerca editore, 1972, p. 7-46, (Fonti e studi del *Corpus membranarum italicarum*; IX)

_: *Tachigrafia notarile e scritture segrete medioevali in Italia*, a "Fonti e studi del *Corpus membranarum Italicarum*", vol.I, Roma, 1968.

_: "La scomparsa della tachigrafia notarile nell'avvento della imbreviatura", a *Studi di Paleografia e di Diplomatica*, Roma: Il Centro di Ricerca Editore, 1972, p. 303-336, (Fonti e studi del *Corpus membranarum italicarum*; IX)

LAURENT, M.H.: *De abbreviationibus et signis scripturae gothicae*, Romae: apud Institutum 'Angelicum', 1939.

MÉNDEZ VIAR, M. Victoria: *Abreviaturas: ¿necesidad de una revisión metodológica?*, "SIGNO. Revista de Historia de la Cultura Escrita", 4(1997), p.57-66.

MIQUEL, Juan: *Omisión de línea y la prohibición de abreviaturas en Justiniano*, "Rubrica. Trivium, Quadrivium, Studium: ", IV(1990), p. 59-74.

PIÑOL ALABART, Daniel: "Las abreviaturas en los manuales notariales: el caso del 'Camp de Tarragona' en el siglo XIII", a PÉREZ GONZÁLEZ, Maurilio (coord.): *Actas del II Congreso hispánico de Latín Medieval (León, 11-14 nov. 1997)*, vol.II, León, 1998, p. 757-768.

SCHIAPARELLI, Luigi: *Avviamento allo studio delle abbreviature latine nel medioevo*, Firenze: Leo S.Olschki-Editore, 1926 (ristampa 1986).

TORRENS, M.Jesús: *La interpretación de las abreviaturas en textos romances medievales: problemas lingüísticos y textuales*, "SIGNO. Revista de Historia de la Cultura Escrita" 2(1995), p.19-27.

Història de les universitats i del moviment canonical a l'Edat Mitjana.

ARRANZ, Ana: *La cultura en el bajo clero: una aproximación*, "AEM", 21(1991), p.591-605.